

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ
ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΣΧΟΛΗ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ, ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ, ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΔΙΕΘΝΕΣ & ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΙΟ & ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΠΟΙΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**«Το δικαίωμα δικαστικής αρωγής, υπό το πρίσμα του άρθρου
47 τρίτο εδάφιο ΧΘΔ της ΕΕ και της Οδηγίας (ΕΕ) 2016/1919»**

**“The right to legal aid in the light of Article
47, third paragraph of the EU Charter and European Directive 2016/1919”**

Μπαλαούρα Μαρία
Α.Μ.: 1221Μ074

Επιβλέπων καθηγητής: Δημήτριος Γιαννουλόπουλος

Αθήνα, 2022

Τριμελής επιτροπή:

Δημήτριος Γιαννουλόπουλος, Πρόεδρος και Καθηγητής του Τμήματος Νομικής του Goldsmiths, University of London

Νέδα Κανελλοπούλου - Μαλούχου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Δομίνικος Αρβανίτης, Δρ. Ευρωπαϊκού Δικαίου

Copyright © Μαρία Μπαλαούρα, 2022

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της πτυχιακής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς την συγγραφέα.

Η έγκριση διπλωματικής εργασίας από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων της συγγραφέως.

Με ατομική μου ευθύνη και γνωρίζοντας τις κυρώσεις (3), που προβλέπονται από τις διατάξεις της παρ. 6 του άρθρου 22 του Ν. 1599/1986, δηλώνω ότι:

Η εργασία που παραδίδω είναι αποτέλεσμα πρωτότυπης έρευνας και δεν χρησιμοποιεί πνευματική ιδιοκτησία τρίτων χωρίς αναφορές. Αναλαμβάνω όλες τις νομικές και διοικητικές συνέπειες σε περίπτωση που αποδειχθεί ότι η εργασία μου αποτελεί προϊόν λογοκλοπής ή προϊόν τρίτων.

Συντομογραφίες

ΕΕ: Ευρωπαϊκή Ένωση

ΔΕΕ: Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΣΕΕ: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΣΛΕΕ: Συνθήκη για την Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΧΘΔΕΕ: Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΣΔΑ: Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

ΕΔΔΑ: Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

Ε.Ε.Σ: Ευρωπαϊκό Ένταλμα Σύλληψης

ΚΠΔ: Κώδικας Ποινικής Δικονομίας

ΧΕΑΔ: Χώρος Ελευθερίας Ασφάλειας και Δικαιοσύνης

κ.: κατά

ό.π.: όπως παραπάνω

Οδηγία: Οδηγία 2016/ 1919/ ΕΕ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	5
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: Το δικαίωμα σε νομική βοήθεια υπό το πρίσμα του διεθνούς και του ενωσιακού δικαίου	
I. Προκαταρκτικές επισημάνσεις	7
II. Η «νομική αρωγή» υπό το πρίσμα της ΕΣΔΑ	8
A. Το δικαίωμα παράστασης με συνήγορο κατά τη σχετική νομολογία του ΕΔΔΑ	8
B. Το δικαίωμα σε δωρεάν νομική συνδρομή κατά τη σχετική νομολογία του ΕΔΔΑ	12
III. Η «νομική βοήθεια» υπό το πρίσμα του ΧΘΔ της ΕΕ	15
A. Το πλαίσιο προστασίας των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων στην Ένωση και η κανονιστική σημασία του Χάρτη	
B. Η σχέση του Χάρτη με την ΕΣΔΑ	17
Γ. Το δικαίωμα σε νομική συνδρομή κατ' άρθρο 47 εδ. γ του Χάρτη	18
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: Χαράσσοντας την Ενωσιακή Πολιτική της Ενωσιακής Ποινικής Δικονομίας - Προς μία Ευρωπαϊκή Ποινική Δικονομία	
I. Η αρμοδιότητα της ΕΕ για θέσπιση κοινών ελάχιστων κανόνων στον τομέα των δικαιωμάτων των προσώπων στην ποινική διαδικασία	20
II. Η πορεία προς τον Οδικό Χάρτη	26
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: Η Οδηγία (ΕΕ) 2016/ 1919 και η ενσωμάτωσή της στην ελληνική έννομη τάξη	
I. Η πορεία προς την Οδηγία (ΕΕ) 2016/ 1919	32
II. Το κανονιστικό πλαίσιο της Οδηγίας	34
III. Ο θεσμός της νομικής βοήθειας στην ελληνική έννομη τάξη πριν την ενσωμάτωση της Οδηγίας	40
IV. Η ενσωμάτωση της Οδηγίας στην ελληνική έννομη τάξη	42
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	47
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το 2009 η Ευρωπαϊκή Ένωση υιοθέτησε τον Οδικό Χάρτη για την ενίσχυση της προστασίας των υπόπτων και κατηγορουμένων σε ποινικές διαδικασίες. Ο Οδικός Χάρτης περιλαμβάνει έξι νέα μέτρα εκ των οποίων αντικείμενο της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι η Οδηγία 2016/ 1919 αναφορικά με το δικαίωμα σε δωρεάν νομική συνδρομή.

Τα δικαιώματα που προβλέπονται στον οδικό χάρτη αποτελούν παραδείγματα νέων αρμοδιοτήτων της Ένωσης όσον αφορά τις διαδικαστικές εγγυήσεις που εισήχθησαν το 2009 με τη Συνθήκη της Λισαβόνας με σκοπό την εξασφάλιση κοινών ελάχιστων προτύπων ώστε οι πολίτες να μπορούν να μετακινούνται στην Ευρώπη με εμπιστοσύνη στα συστήματα ποινικής δικαιοσύνης σε όλα τα κράτη μέλη. Ο δεύτερος σημαντικός στόχος είναι η διευκόλυνση της αμοιβαίας αναγνώρισης και ο καθορισμός υψηλού επιπέδου σεβασμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων εντός της ΕΕ.

In 2009, the European Union adopted the Roadmap for strengthening the protection of suspects and defendants in criminal proceedings. The Roadmap includes six new measures of which the subject of this thesis is Directive 2016/1919 on the right to free legal aid.

The rights set out in the Roadmap are examples of new competences of the Union with regard to procedural safeguards introduced in 2009 by the Lisbon Treaty with the aim of ensuring common minimum standards so that citizens can move around Europe with confidence in the criminal justice systems in all Member States. The second important objective is to facilitate mutual recognition and establish a high level of respect for fundamental rights within the EU.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου βρέθηκε στο επίκεντρο της ευρωπαϊκής ποινικής δικονομίας η αναγκαιότητα θωράκισης της θέσης του κατηγορουμένου και του υπόπτου, η προστασία των δικαιωμάτων των οποίων ενσαρκώθηκε με τη σύλληψη της ιδέας διαμόρφωσης ενός θεσμικού πλαισίου, της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Ωστόσο, η τελευταία δεν κατέστη επαρκής καθώς τα πρότυπα δίκαιης δίκης που περιέχονται σε αυτήν αντικατοπτρίζονται στον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, αλλά αυτό το βασικό επίπεδο προστασίας δεν μεταφέρεται ομοιόμορφα ούτε επιβάλλεται με συνέπεια. Ως εκ τούτου, η Ένωση δημιούργησε ειδικά πρότυπα για τα μέλη της με τη μορφή Οδηγιών εκδοθέντων σύμφωνα με τον Οδικό Χάρτη για την ενίσχυση των δικονομικών δικαιωμάτων υπόπτων ή κατηγορουμένων σε ποινικές διαδικασίες. Ο Οδικός Χάρτης σκιαγράφησε έξι τομείς στους οποίους πρέπει να αναληφθεί δράση σε επίπεδο ΕΕ για την ενίσχυση των δικαιωμάτων των υπόπτων και των κατηγορουμένων, συγκεκριμένα όσον αφορά τη διερμηνεία και τη μετάφραση (1), τις πληροφορίες για τα δικαιώματα και τις πληροφορίες σχετικά με τις κατηγορίες (2), τις νομικές συμβουλές και τη νομική βοήθεια (3), επικοινωνία με συγγενείς, εργοδότες και προξενικές αρχές κατά τη σύλληψη (4), ειδικές διασφαλίσεις για ευάλωτα άτομα (5) και πράσινη βίβλος για την προφυλάκιση (6).

Αντικείμενο της παρούσης διπλωματικής εργασίας είναι η ανάπτυξη μίας εκ των προαναφερθέντων Οδηγιών, και δη της Οδηγίας 2016/ 1919/ ΕΕ. Ειδικότερα, αντικείμενο πραγμάτευσης είναι τα ζητήματα ερμηνείας και εφαρμογής της Οδηγίας 2016/1919/ΕΕ σχετικά με το δικαίωμα πρόσβασης σε νομική αρωγή στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών και του Ν. 4689/ 2020, με τον οποίο η Οδηγία ενσωματώθηκε στην ελληνική έννομη τάξη.

Η παρούσα διατριβή αναπτύσσει το πρώτο σκέλος της ευρωπαϊκής έννοιας της νομικής συνδρομής αναλύοντας το άρθρο 6 παράγραφος 3 στοιχείο γ της ΕΣΔΑ - το παλαιότερο και πιο διεξοδικά κριθέν δικαίωμα νομικής συνδρομής σε ποινικές διαδικασίες στην Ένωση- και λαμβάνοντας υπόψη το άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων. Για να ολοκληρωθεί η έννοια του δικαιώματος σε δωρεάν νομική βοήθεια αναλύεται και ερμηνεύεται σε επόμενο κεφάλαιο το περιεχόμενο της Οδηγίας 2016/1919/ ΕΕ. Τα τρία νομικά εργαλεία συνθέτουν συνολικά την έννοια του "Ευρωπαίου δημόσιου συνήγορου". Τέλος, επιχειρείται η αξιολόγηση της προστιθέμενης αξίας της Οδηγίας σε εθνικό επίπεδο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: Το δικαίωμα σε νομική βοήθεια υπό το πρίσμα του διεθνούς και του ενωσιακού δικαίου

I. Προκαταρκτικές επισημάνσεις

Στο άρθρο 47 τρίτο εδάφιο του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Χάρτης), στο άρθρο 6 παράγραφος 3 στοιχείο γ της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών (ΕΣΔΑ) και στο άρθρο 14 παράγραφος 3 στοιχείο δ του Διεθνούς Συμφώνου για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα (ΔΣΑΠΔ) κατοχυρώνεται το δικαίωμα σε δικαστική αρωγή στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας σύμφωνα με τους όρους που προβλέπονται στις εν λόγω διατάξεις. Επίσης, σχετικά πρόσφατα (20.12.2012) η Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών¹ υιοθέτησε το πρώτο αυτόνομο διεθνές κείμενο, το οποίο κατοχυρώνει το δικαίωμα παροχής δωρεάν νομικής συνδρομής. Ενδεικτικά αναγράφεται ότι: «... η δωρεάν νομική συνδρομή είναι ένα ουσιώδες στοιχείο μιας λειτουργικής και αποδοτικής ποινικής δικαιοσύνης, που βασίζεται στην αρχή του κράτους δικαίου, αποτελώντας τη βάση για την κατοχύρωση άλλων δικαιωμάτων, συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος της δίκαιης δίκης» και συνεχίζει ότι «...τα κράτη μέλη οφείλουν να εγγυηθούν και να θεσπίσουν το δικαίωμα της δωρεάν νομικής συνδρομής στην εθνική έννομη τάξη τους στο υψηλότερο δυνατό επίπεδο ...».

Πλέον των παραπάνω τόσο η Ευρωπαϊκή Επιτροπή για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και η Επιτροπή του ΟΗΕ για την πρόληψη των βασανιστηρίων, έχουν και οι δύο επανειλημμένως υπογραμμίσει την σοβαρότητα της νομικής συνδρομής ως θεμελιώδους εγγύησης ιδιαίτερα κατά του εκφοβισμού, της κακομεταχείρισης και των βασανιστηρίων των συλλαμβανομένων, ιδίως στο στάδιο της σύλληψης των υπόπτων ή κατηγορουμένων λόγω του κινδύνου προσβολής των δικαιωμάτων τους. Για τη αποτροπή τέτοιων περιστατικών και συνθηκών και για την πληρέστερη προστασία των ατόμων υπό κράτηση,

¹ Χειρδάρης Β., Η υπεράσπιση των οικονομικώς αδυνάτων στη νομολογία του ΕΔΔΑ, δημοσιευμένο στις 13.12.2017 στην ιστοσελίδα:

<https://www.echr.caselaw.com/apofaseis-edda/kritiki/arthrografia/h-uperaspissi-ton-oikonomikos-adunaton-sth-nomologia-tou-edda/>, τελευταία επίσκεψη στις 1.11.2022.

συνιστούν ότι τα κράτη μέλη οφείλουν να αναπτύξουν ένα κατάλληλο σύστημα νομικής συνδρομής για εκείνους που έχουν οικονομία αδυναμία να πληρώσουν δικηγόρο².

II. Η νομική αρωγή υπό το πρίσμα της ΕΣΔΑ

Στη διάταξη του άρθρου 6 ΕΣΔΑ (εφεξής «Σύμβαση») δεν απαντά μια περιοριστική και αποκλειστική παράθεση των δικαιωμάτων του κατηγορουμένου, τα οποία συγκροτούν την αρχή της δίκαιης δίκης. Εν αντιθέσει, η παράθεση είναι όλως ενδεικτική, όπως αποδεικνύεται και από το γεγονός ότι το ΕΔΔΑ (εφεξής «Δικαστήριο»), δια της νομολογίας του, έχει αναγνωρίσει επιμέρους αρχές και δικαιώματα, ως απορρέοντα από το άρθρο 6 της Σύμβασης, φερειπείν την αρχή της ισότητας των όπλων. Επιβεβαιώνεται άλλωστε και από το γαλλικό κείμενο της διάταξης («notamment») ενώ στο αγγλικό κείμενο αναφέρεται σε «minimum rights». Πρόκειται για ειδικότερες εκφάνσεις του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη της παραγράφου 1. Ως εκ τούτου εξετάζεται το άρθρο 6(3) σε συνδυασμό με το άρθρο 6(1) προκειμένου να διερευνηθεί αν συνολικά η διαδικασία ήταν δίκαιη. Σημειωτέον ότι το άρθρο 6(1) διακρίνεται σαφώς από το άρθρο 6(3)(γ) το οποίο εγγυάται το δικαίωμα δωρεάν νομικής συνδρομής σε ποινικές διαδικασίες υπό ορισμένες προϋποθέσεις³. Ως minimum ουσιαστικών δικονομικών εγγυήσεων και δικαιωμάτων του κατηγορουμένου, στις διατάξεις του άρθρου 6 αναφέρονται το τεκμήριο αθωότητας, το δικαίωμα πληροφόρησης, το δικαίωμα σε μετάφραση και διερμηνεία, το δικαίωμα υπεράσπισης.

Το εν προκειμένω εξεταζόμενο δικαίωμα υπεράσπισης (άρθρο 6 παρ.3, εδ.γ: «Ειδικότερον, πας κατηγορούμενος έχει δικαίωμα... όπως υπερασπίση ο ίδιος εαυτόν ή αναθέση την υπεράσπισίν του εις συνήγορον της εκλογής του, εν η δε περιπτώσει δεν διαθέτει τα μέσα να πληρώση συνήγορον, να τω παρασχεθή τοιούτος δωρεάν, όταν τούτο ενδείκνυται υπό του συμφέροντος της δικαιοσύνης») ενσωματώνει τρία ειδικότερα δικαιώματα: το δικαίωμα αυτοπρόσωπης εμφάνισης και υπεράσπισης του κατηγορουμένου, το δικαίωμα διορισμού συνηγόρου της αρεσκείας του και το δικαίωμα σε δωρεάν νομική συνδρομή. Στην παρούσα μελέτη θα μας απασχολήσουν οι δύο ειδικότερες εκφάνσεις του - το δικαίωμα παράστασης με συνήγορο και το δικαίωμα σε δωρεάν νομική συνδρομή.

² Χειρδάρης Β., ό.π., διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://www.echrcaselaw.com/apofaseis-edda/kritiki/arthrografia/h-uperaspissi-ton-oikonomikos-adunaton-sth-nomologia-tou-edda/>, τελευταία επίσκεψη στις 1.11.2022.

³ ΕΔΔΑ, Essaadi κ. Γαλλίας, (Application No. 49384/99), απόφαση της 26.02.2000.

A.Το δικαίωμα παράστασης με συνήγορο κατά τη σχετική νομολογία του ΕΔΔΑ

Αν και το δικαίωμα αυτό δεν είναι απόλυτο ούτε ρητώς διατυπωμένο - θεωρείται ωστόσο ως ένα από τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά της δίκαιης δίκης και, κατά συνέπεια, του κράτους δικαίου, το οποίο εκτείνεται από το στάδιο της προδικασίας έως και την ακροαματική διαδικασία⁴. Σκοπός της διάταξης είναι να διασφαλιστεί ο δίκαιος χαρακτήρας της δίκης μέσω του συνηγόρου ως φύλακα της τήρησης των νομίμων διαδικασιών⁵. Οι τρόποι άσκησης του δικαιώματος δεν διευκρινίζονται, ωστόσο το Δικαστήριο επανειλημμένα έχει τονίσει την αποτελεσματική και όχι θεωρητική κι απατηλή άσκησή του, με το ρόλο του Δικαστηρίου να περιορίζεται στον έλεγχο της συμβατότητας του επιλεγθέντος μέσου με τις απαιτήσεις μιας δίκαιης δίκης⁶. Έτσι, η απλή παρουσία του διορισθέντος συνηγόρου δεν εγγυάται την αποτελεσματικότητα της απαιτούμενης συνδρομής⁷. Το Κράτος οφείλει να απέχει από οποιαδήποτε αυθαίρετη επέμβαση στην εμπιστευτικότητα της επικοινωνίας δικηγόρου - πελάτη, έχοντας βέβαια τη δυνατότητα να θέσει χρονικούς και τοπικούς περιορισμούς⁸.

Στην απόφαση *Salduz κ. Τουρκίας*⁹, το Δικαστήριο αποφάνθηκε για τη δεκτικότητα του δικαιώματος σε περιορισμούς εφόσον συντρέχει εύλογη αιτία που πρέπει να είναι σαφώς οριοθετημένη και περιορισμένη χρονικά (σκ. 52-54). Ακόμη και στην περίπτωση που είναι δικαιολογημένος ο περιορισμός, η απουσία του δικηγόρου δεν θα πρέπει να οδηγήσει σε παραβίαση των υπερασπιστικών δικαιωμάτων. Συνεπώς, θα συνεκτιμηθεί ο δίκαιος

⁴ ΕΔΔΑ, *Imbrioscia κ. Ελβετίας*, (Application no. 13972/88), απόφαση της 24.11.1993.

⁵ ECommHR 8 July 1978, *Ensslin, Baader and Raspe v. Germany*, Nos. 7572/76, 7586/76 and 7587/76, σελ. 114, *Nowicki (n 34) 365*, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: [European Court of Human Rights \(7572/76\) - Commission \(Plenary\) - Decision - ENSSLIN, BAADER and RASPE v. G... - Strada lex Europe](#), τελευταία επίσκεψη στις 27.08.2022.

⁶ ΕΔΔΑ, *F.C.B. κ. Ιταλίας*, (No. 12151/86), Απόφαση της 28.08.1991, σελ. 29, και ΕΔΔΑ, *Airey v. Ireland*, (No. 6289/73), Απόφαση της 9.10.1979, σελ. 24 και ΕΔΔΑ, *Imbrioscia*, ό.π., παρ.38.

⁷ ΕΔΔΑ, *Kremzow κ. Αυστρίας*, (Application no. 12350/86), σκ. 49-50 και ΕΔΔΑ, *Aras κ. Τουρκίας* (Application no.15065/07), που διαπιστώθηκε παραβίαση του δικαιώματος γιατί ο συνήγορος ήταν παρών στην ανάκριση αλλά δεν μπορούσε να επικοινωνεί με τον πελάτη.

⁸ Για παράδειγμα η απόφαση του Δικαστηρίου στην υπόθεση *John Murray κ. Η.Β.* στην οποία το Δικαστήριο υπογράμμισε ότι το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο, το οποίο δεν ορίζεται ρητά στη Σύμβαση, μπορεί να υπόκειται σε περιορισμούς για "σοβαρούς λόγους". Το Δικαστήριο δήλωσε ότι κάθε αξιολόγηση των περιορισμών αυτών πρέπει να γίνεται υπό το πρίσμα του συνόλου της διαδικασίας. Ωστόσο, αυτή η θέση του ΕΔΔΑ ήταν πολύ γενική και δεν εξηγούσε τίποτα.

⁹ ΕΔΔΑ, *Salduz κ. Τουρκίας*, (Application no. 36391/02), Απόφαση της 28.11.2008. Ιστορικό: Ο κ. *Salduz* συνελήφθη από αστυνομικούς με την υποψία (μεταξύ άλλων) ότι συμμετείχε σε παράνομη διαδήλωση. Ο κ. *Salduz* αρνήθηκε το περιεχόμενο της κατάθεσής του στην αστυνομία, υποστηρίζοντας ότι του αποσπάστηκε υπό εξαναγκασμό. Το ανακριτικό δικαστήριο προφυλάκισε τον κ. *Salduz* και στη συνέχεια το Δικαστήριο Κρατικής Ασφάλειας τον καταδίκασε σε δύομισι χρόνια φυλάκισης. Ο κ. *Salduz* διαμαρτυρήθηκε βάσει του άρθρου 6 § 1 και του άρθρου 3 στοιχείο γ) της ΕΣΔΑ, ισχυριζόμενος μεταξύ άλλων ότι του είχε αρνηθεί τη συνδρομή δικηγόρου κατά τη διάρκεια της αστυνομικής κράτησης.

χαρακτήρας της δίκης υπό το φως του συνόλου της διαδικασίας. Σε άλλη απόφαση¹⁰ τόνισε ότι ούτε η μεταγενέστερη πρόσβαση σε δικηγόρο ούτε η κατ' αντιμωλία δίκη δεν μπορούν να επανορθώσουν την παραβίαση των δικαιωμάτων υπεράσπισης.

Το χρονικό σημείο κατά το οποίο ο κατηγορούμενος/ ύποπτος δικαιούται να έχει νομική συμβουλή και κυρίως στο στάδιο της αστυνομικής ανάκρισης, ήταν ένα από τα αμφιλεγόμενα ζητήματα, που αξίζει να εξεταστεί μέσω της νομολογίας.

Το Δικαστήριο είχε υιοθετήσει μια σχετικά συντηρητική προσέγγιση που προέβλεπε ένα περιορισμένο δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο στο προδικαστικό στάδιο, καθώς η γραμματική διατύπωση του άρθρου 6 παρ. 1 και παρ. 3 της Σύμβασης δεν περιλάμβανε ρητή αναφορά στο δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο στα αρχικά στάδια της ποινικής διαδικασίας, και δη στο στάδιο της έρευνας και αστυνομικής ανάκρισης, και καθώς αυτό το ζήτημα αποτελούσε ένα εύθραυστο θέμα σε ολόκληρη την Ευρώπη.

Ωστόσο, στα τέλη της δεκαετίας του 1970 το Δικαστήριο¹¹ εξέφρασε την άποψη ότι η προστασία του άρθρου 6 περιλαμβάνει την πρόσβαση σε δικηγόρο στο στάδιο της αστυνομικής κράτησης/ έρευνας, ως "θεμελιώδης για την προετοιμασία [του κατηγορουμένου] υπεράσπισης". Το ίδιο ζήτημα αποτελέσε αντικείμενο και μερικά χρόνια αργότερα στην υπόθεση Imbrioscia όπου το Δικαστήριο τόνισε ότι η απουσία ρητής αναφοράς σε πρόσβαση σε συνήγορο στη προδικαστική διαδικασία δεν συνεπάγεται και τον αποκλεισμό αυτού του δικαιώματος γιατί θα αντίβαινε στον πρωταρχικό σκοπό του άρθρου 6 για διασφάλιση της δίκαιης δίκης¹². Ωστόσο, η παραβίαση ή μη του δικαιώματος τελεί υπό την προϋπόθεση της εξέτασης των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της διαδικασίας και περιστάσεων της υπόθεσης¹³. Επομένως, το Δικαστήριο αν και διαπίστωσε την ευρεία εμβέλεια του άρθρου 6(3)(γ), το αποδυνάμωσε από το γεγονός ότι θα μπορούσε να εφαρμοστεί μόνο «εάν και στο βαθμό που ο δίκαιος χαρακτήρας της δίκης ενδέχεται να θιγεί σοβαρά από την αρχική μη τήρησή του». Το «κλειδί» στην συγκεκριμένη υπόθεση ήταν η

¹⁰ ΕΔΔΑ, Turbylev κ. Ρωσίας, (Application no. 4722/09), απόφαση της 6.01.2016, παρ. 95.

¹¹ ΕΔΔΑ, Bonzi κ. Ελβετίας, (Application no. 7854/77), έτος έκδοσης απόφασης: 1978, όπου «Ωστόσο, το δικαίωμα αυτό μπορεί να συναχθεί από τις προαναφερθείσες διατάξεις, δεδομένου ότι το άρθρο 6.3.β διασφαλίζει το δικαίωμα του κατηγορουμένου να έχει επαρκή χρόνο και διευκολύνσεις για την προετοιμασία της υπεράσπισής του, ενώ το εδάφιο 3 της ίδιας διάταξης διασφαλίζει το δικαίωμα να έχει νομική συνδρομή της επιλογής του: η δυνατότητα του κατηγορουμένου να συνομιλεί με τον συνήγορό του είναι θεμελιώδους σημασίας για την προετοιμασία της υπεράσπισής του».

¹² ΕΔΔΑ, Imbrioscia κ. Ελβετίας, σκ. 36.

¹³ ΕΔΔΑ, Imbrioscia κ. Ελβετίας, σκ. 38.

φράση «special features of the proceedings/ the circumstances of the case» διότι αυτή θα ενεργοποιούσε ή όχι το δικαίωμα πρόσβασης σε νομική βοήθεια¹⁴.

Το ΕΔΔΑ, λοιπόν, όπως διαφαίνεται στις άνω αποφάσεις του αλλά και σε μεθεπόμενες (Magee κ. HB¹⁵, Sarikaya v. Turkey¹⁶) είχε μια στενή προσέγγιση, και συνέδεσε στενά τη δυνατότητα εφαρμογής του δικαιώματος σε προδικαστικό στάδιο με "τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της διαδικασίας" και "τις περιστάσεις της υπόθεσης". Επίσης, τόνισε τη δεκτικότητα του σε περιορισμούς για «σοβαρούς λόγους/ good cause», και ότι η άρνηση του δικαιώματος αυτή καθαυτή δεν συνιστά παραβίαση του άρθρου 6 αλλά τελεί υπό την αξιολόγηση του Δικαστηρίου ως προς την αμεροληψία της διαδικασίας στο σύνολό της.

Σημαντική εξέλιξη στη νομολογία του ΕΔΔΑ όσον αφορά την προσέγγισή του στο ζήτημα της πρόσβασης υπόπτου σε δικηγόρο στο αρχικό στάδιο της ποινικής δίωξης ήταν η απόφαση του στην υπόθεση Salduz κ. Τουρκίας¹⁷. Ο λόγος που η συγκεκριμένη απόφαση αποτελεί «σταθμό» για το δικαίωμα του άρθρου 6(3)(γ) της Σύμβασης, συνίσταται στο γεγονός ότι η απόφαση του Δεύτερου Τμήματος του ΕΔΔΑ ήταν παράλληλη με την προ του Salduz στάση του Δικαστηρίου ως προς την αξιολόγηση της τήρησης του δίκαιου χαρακτήρα της δίκης ως προς το σύνολο¹⁸. Αντίθετα, το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης παρέκκλινε από την προσέγγιση αυτή, αρνούμενο ότι η νομική συνδρομή που παρασχέθηκε στη συνέχεια και η ακροαματική διαδικασία ήταν σε θέση να θεραπεύσουν τη προκληθείσα βλάβη των δικαιωμάτων κατά την κράτηση¹⁹. Το ΕΔΔΑ δήλωσε ρητώς στην σκέψη 55 την πρόσβαση σε δικηγόρο ήδη από την πρώτη εξέταση του υπόπτου από τις αστυνομικές αρχές με περιορισμό του δικαιώματος υπό το φως επιτακτικών λόγων («good cause»). Ορθά, επισημαίνεται²⁰, ότι η χρήση στοιχείων που λαμβάνονται κατά τη διάρκεια της ανάκρισης χωρίς πρόσβαση σε δικηγόρο προκαλούν ανεπανόρθωτη βλάβη στο δικαίωμα σε δίκαιη δίκη και ισοδυναμεί με αυτόματη παραβίαση του άρθρου 6 (3) (γ) της Σύμβασης.

¹⁴ Η υπόθεση John Murray συνιστά καλό νομολογιακό παράδειγμα εφαρμογής των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών και περιστάσεων διότι στην εν λόγω υπόθεση απαιτούσαν πρόσβαση σε νομική συμβουλή στο αρχικό στάδιο της διαδικασίας, για την αποφυγή της πιθανότητας εξαγωγής δυσμενών συμπερασμάτων από τη σιωπή του κατηγορουμένου.

¹⁵ ΕΔΔΑ, Magee κ. HB, (Application no 28135/95), Απόφαση της 06.09.2000.

¹⁶ ΕΔΔΑ, Sarikaya κ. Τουρκίας, (Application no 36115/97), Απόφαση της 22.07.2004.

¹⁷ ΕΔΔΑ, Salduz κ. Τουρκίας, βλ. Υποσημείωση 9 για σύντομο ιστορικό της υπόθεσης.

¹⁸ ΕΔΔΑ, Salduz κ. Τουρκίας, σκ. 46.

¹⁹ ΕΔΔΑ, Salduz κ. Τουρκίας, σκ. 58.

²⁰ Giannouloupoulos D., *Improperly Obtained Evidence in Anglo-American and Continental Law*, Oxford: Hart Publishing, 2019, σελ.. 172.

Η Salduz αποτελεί απόφαση - ορόσημο γιατί το δικαίωμα πρόσβασης σε νομική βοήθεια (άρθρο 6(3)(γ)) καθίσταται «κανόνας» και πλέον ερευνάται από το Δικαστήριο αν συντρέχει δικαιολογημένη άρνηση τη τήρησης, σε αντίθεση με την έως τότε ολιστική προσέγγιση της νομολογίας²¹. Το δόγμα Salduz επιβεβαιώθηκε σε μετέπειτα εκδοθείσες αποφάσεις του Δικαστηρίου.

Αξίζει να γίνει μνεία στο σημείο αυτό στις γνώμες των δικαστών Bratza, Zagrebelsky, Casadevall και Türmen στην υπόθεση Salduz, οι οποίοι θεώρησαν περιοριστική την άποψη της πλειοψηφίας τονίζοντας ότι το δικαίωμα πρόσβασης σε συνήγορο πρέπει να παρασχεθεί από την στιγμή της κράτησης, πολύ νωρίτερα δηλαδή από την ανάκριση. Τόνισαν ότι το δικαίωμα πρόσβασης σε συνήγορο είναι απαραίτητο για τους υπόπτους ώστε να προετοιμάζονται την υπεράσπισή τους, που περιλαμβάνει μεταξύ άλλων την συζήτηση της υπόθεσης, οργάνωση της υπεράσπισης, προετοιμασία για ανάκριση²². Η απόφαση στην υπόθεση Dayanan κ. Τουρκίας ήταν ένα αποφασιστικό βήμα προς μια αυτόνομη κατανόηση του εν λόγω δικαιώματος υιοθετώντας την ανωτέρω θέση των δικαστών.

Έπειτα από 8 χρόνια «κυριαρχίας» του δόγματος Salduz, το Δικαστήριο έκανε ένα σημαντικό βήμα προς τα «πίσω» με την απόφασή του στην υπόθεση Ibrahim and Others κ. Η.Β. Το ΕΔΔΑ άφησε ευρεία περιθώρια περιορισμού του δικαιώματος πρόσβασης σε συνήγορο κατά την προδικασία, όχι ως προς το χρονικό πλαίσιο αλλά ως προς τη δεκτικότητά του σε περιορισμούς βάσει της εθνικής νομοθεσίας και ως προς τις συνέπειες συγκριτικά με το σύνολο της διαδικασίας. Ειδικότερα, ενώ εκ πρώτης όψεως το Δικαστήριο δήλωσε κατηγορηματικά ότι η βαρύτητα των ποινικών αδικημάτων δεν μπορεί να συνιστά τον μόνο δικαιολογημένο λόγο για την αποδυνάμωση των δικαιωμάτων της δίκαιης δίκης, στη συνέχεια αναίρεσε την δήλωσή του λέγοντας «κατά τον προσδιορισμό του κατά πόσον η

²¹Δες και ΕΔΔΑ, Brusco κ. Γαλλίας όπου το Δικαστήριο επέκτεινε την εφαρμογή του δικαιώματος σε νομική βοήθεια και στους εθελοντές ή μάρτυρες. Το Δικαστήριο έκρινε ότι "ένα πρόσωπο το οποίο ανακρίνεται χωρίς να συλλαμβάνεται ή/και το οποίο αντιμετωπίζεται ως μάρτυρας μπορεί ωστόσο να θεωρηθεί ως πρόσωπο που κατηγορείται για ποινικό αδίκημα". Επίσης, τόνισε την ανάγκη παράστασης δικηγόρου κατά τη διάρκεια της ανάκρισης.

²² Altıparmak Kerem, Monitoring Report, IMPLEMENTATION of the JUDGMENT of SALDUZ / TURKEY, 2013, σελ. 4. Διαθέσιμο σε μορφή pdf: [06_Salduz_Report_EN.pdf \(aihmiz.org.tr\)](https://www.aihmiz.org.tr/06_Salduz_Report_EN.pdf), τελευταία επίσκεψη στις 4.09.2022. Μάλιστα, σε μια πιο πρόσφατη υπόθεση, Alexander Zaichenko κατά Ρωσίας (απόφαση του Πρώτου Τμήματος της 18.02.2010, αριθ. προσφυγής 39660/02), όπου ένα άτομο υποβλήθηκε σε οδικό έλεγχο με αιτιολογία την υποψία κλοπής και μολονότι δεν είχε κοινοποιηθεί επισήμως οποιαδήποτε υποψία, το Δικαστήριο έκρινε ότι τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης έδειχναν ότι η αστυνομία έπρεπε να υποπτευθεί ότι ο προσφεύγων είχε διαπράξει κλοπή και ότι κατά συνέπεια, από εκείνη τη στιγμή είχε "κατηγορηθεί" κατά την έννοια του άρθρου 6.

διαδικασία στο σύνολό της ήταν δίκαιη, μπορεί να ληφθεί υπόψη η βαρύτητα του δημόσιου συμφέροντος για τη διερεύνηση και την τιμωρία του συγκεκριμένου αδικήματος»²³. Οι δικαστές Sajo και Laffranque απέκλιναν από την στάση της πλειοψηφίας κρίνοντας την απογοητευτική εξαιτίας της αποδυνάμωσης του δικαιώματος που συνεπάγεται. Παράλληλα, υποστήριξαν ότι η πλειοψηφία δεν διευκρίνισε πως και γιατί η παρουσία συνηγόρου θα ήταν επιζήμια για τη διάσωση ζωών²⁴. Επιπλέον, το Δικαστήριο κατήργησε ουσιαστικά το δόγμα Salduz αναφορικά με την «αυτόματη» αναγνώριση παραβίασης του δικαιώματος του άρθρου 6(3)(γ) εισάγοντας το «τεστ της συνολικής διαδικασίας» και δεχόμενο την πιθανότητα ότι της χρήσης επί ακροατηρίου αποδεικτικών στοιχείων κατά παράβαση του δικαιώματος²⁵.

Το Δικαστήριο, λοιπόν, επέστρεψε στην ολιστική του προσέγγιση - όπως επιβεβαιώνεται και σε μεταγενέστερες αποφάσεις (Beuze κ. Βέλγιο²⁶) - ανατρέποντας τα δόγματα Salduz και καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι ο ύποπτος δεν χρειάζεται να έχει τον συνήγορο υπεράσπισης κατά τη διάρκεια της προδικασίας, ενώ οι αυτοενοχοποιητικές του δηλώσεις στο στάδιο αυτό μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως αποδεικτικά μέσα και άρα να παραμεριστεί το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη.

B. Το δικαίωμα σε δωρεάν νομική συνδρομή κατά τη σχετική νομολογία του ΕΔΔΑ

Ένα από τα δικαιώματα που ενσωματώνονται στο άρθρο 6(3)(γ) της Σύμβασης είναι το δικαίωμα δωρεάν νομικής συνδρομής εφόσον υφίσταται σωρευτικά οικονομική αδυναμία του κατηγορουμένου και είναι αναγκαία για την εξασφάλιση αποτελεσματικής πρόσβασης στη δικαιοσύνη.

²³ ΕΔΔΑ, Ibrahim & Others κ. Η.Β., (Applications nos. 50541/08, 50571/08, 50573/08 and 40351/09), Απόφαση της 13.09. 2016, σκ. 252. Ομοίως, ΕΔΔΑ, Teixeira de Castro v Portugal, αριθμός 25829/94, σκ.36, όπου το ΕΔΔΑ έκρινε ότι "το δικαίωμα σε δίκαιη απονομή της δικαιοσύνης [...] κατέχει τόσο εξέχουσα θέση που δεν μπορεί να θυσιάζεται για χάρη της σκοπιμότητας", ενώ απέρριψε τη χρήση του δημόσιου συμφέροντος ως δικαιολογία για τη χρήση αποδεικτικών στοιχείων που αποκτήθηκαν ως αποτέλεσμα αστυνομικής υποκίνησης, και ΕΔΔΑ, Papon κ. Γαλλίας, αριθμός 54210/00, σκ. 71, 84, 90, 98 όπου το Δικαστήριο τόνισε ότι «το γεγονός ότι ο προσφεύγων διώκεται και καταδικάζεται για συνέργεια και υποκίνηση εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας δεν του στερεί την εγγύηση των δικαιωμάτων και ελευθεριών του βάσει της [ΕΣΔΑ]».

²⁴ ΕΔΔΑ, Ibrahim & Others κ. Η.Β, σκ. 21.

²⁵ Avdic F.H., "The erosion of the Salduz doctrine in the cases of IBRAHIM AND OTHERS V. THE UNITED KINGDOM and BEUZE V. BELGIUM, JCCL, 3/21, σελ 119. Διαθέσιμο σε μορφή pdf: [rkk_3_2021_faruk_h_avdic_the_erosion_of_the_salduz_doctrine_in_the_cases_of_ibrahim_and_others_vs_uk.pdf \(iksi.ac.rs\)](https://www.iksi.ac.rs/rkk_3_2021_faruk_h_avdic_the_erosion_of_the_salduz_doctrine_in_the_cases_of_ibrahim_and_others_vs_uk.pdf), τελευταία επίσκεψη στις 28.08.2022.

²⁶ ΕΔΔΑ, Beuze κ. Βέλγιο, (Application no 71409/ 10), Απόφαση της 09.11.2018.

Αναφορικά με την πρώτη προϋπόθεση (οικονομική αδυναμία), αυτή είναι αντικείμενο αξιολόγησης από τις εθνικές αρχές²⁷, διατηρώντας φυσικά το Δικαστήριο το δικαίωμα ελέγχου των σχετικών εθνικών αποφάσεων ως προς την αιτιολόγησή τους και την τυχόν αυθαιρεσία των Αρχών²⁸. Ως προς το δικαίωμα επιλογής έχει κριθεί²⁹ από το Δικαστήριο ότι δεν είναι απόλυτο, αν και πρέπει να γίνει σεβαστή η επιθυμία του κατηγορουμένου όμως υπόκειται σε περιορισμούς για «σχετικούς και επαρκείς» λόγους. Αναφορικά με την πενία, μολονότι φέρει το βάρος απόδειξης, δεν χρειάζεται ο κατηγορούμενος να αποδείξει τις οικονομικές δυσχέρειες "πέραν πάσης αμφιβολίας" αλλά αρκεί να υπάρχουν "ορισμένες ενδείξεις"³⁰. Συνεπώς, διαφαίνεται ότι το παρόν κριτήριο των "ανεπαρκών μέσων" δεν έχει παίξει ιδιαίτερο ρόλο, απόδειξη του υποδεέστερου ρόλου του κριτηρίου αυτού έναντι του "συμφέροντος της δικαιοσύνης", όπως θα δούμε και παρακάτω.

Ενδεικτικώς, στην υπόθεση Pakelli κατά Γερμανίας της 25.04.1983, το ΕΔΔΑ βασίστηκε σε «ορισμένες ενδείξεις» για το ότι ο προσφεύγων ήταν άπορος και ότι δεν υπήρχαν «σαφείς ενδείξεις για το αντίθετο», παρότι αναγνώρισε ότι ήταν αδύνατο να αποδειχθεί πλήρως και τεκμηριωμένα η ένδεια του προσφεύγοντος. Το Δικαστήριο στηρίχθηκε στις φορολογικές του δηλώσεις, που ο ίδιος προσκόμισε, και στο πρόσθετο γεγονός ότι ο προσφεύγων ήταν κρατούμενος τα προηγούμενα δύο χρόνια προ της υποβολής του αιτήματός του, στη φυλακή, και ως εκ τούτου η οικονομική του αδυναμία ήταν προφανής, χωρίς επιπλέον και πλήρη τεκμηρίωση.

Γνωστή είναι η υπόθεση Airey κ. Ιρλανδίας³¹, η Johanna Airey ζητούσε διαζύγιο από τον σύζυγό της, αλλά δεν μπορούσε να αντέξει τα νομικά έξοδα. Δεδομένου ότι στην Ιρλανδία δεν προβλεπόταν η παροχή νομικής συνδρομής σε οικογενειακές υποθέσεις ή σε άλλες υποθέσεις, δεν ήταν σε θέση να αντεπεξέλθει στο υψηλό κόστος της νομικής εκπροσώπησης της ενώπιον του High Court. Το Δικαστήριο έκρινε ότι η Ιρλανδία παραβιάζει τα άρθρα 6 και 8 της Σύμβασης. Ανέφερε ότι η έλλειψη δωρεάν νομικής συνδρομής συνιστά εμπόδιο στο δικαίωμα πρόσβασης στη δικαιοσύνη. Στη σκέψη 25 της αποφάσεώς του, το Δικαστήριο έκρινε ότι το κράτος είχε θετική υποχρέωση να άρει το εμπόδιο.

²⁷ Ενδεικτικώς, ΕΔΔΑ, R. D. κατά Πολωνίας, Αριθ. 29682/96 και 34612/97, απόφαση της 18.12. 2001, σκ. 45.

²⁸ Σισιλιάνος Λ., Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Ερμηνεία κατ' άρθρο, Νομική Βιβλιοθήκη, 2η έκδοση, 2017, σελ.334.

²⁹ ΕΔΔΑ, Croissant κ. Γερμανίας, (Application no. 13611/88), Απόφαση της 25.09.1992, σκ. 29.

³⁰ ΕΔΔΑ, Pakelli κ. Γερμανίας, Commission report of 12 December 1981, (Application no.8398/78), παρ. 34.

³¹ ΕΔΔΑ, Airey κ. Ιρλανδίας (Application no. 6289/73), Απόφαση της 9. 10.1979.

Το Δικαστήριο έχει υπογραμμίσει ότι το δικαίωμα σε δωρεάν νομική συνδρομή δεν εξαντλείται μόνο στη διασφάλιση παροχής συνηγόρου. Το Κράτος οφείλει να εξασφαλίζει την αποτελεσματική παροχή νομικής συνδρομής, στο μέτρο που οι διοριζόμενοι συνήγοροι από το δικαστήριο μπορούν να αποποιηθούν τα καθήκοντά τους ή να εμποδιστούν από το να τα ασκήσουν³². Οι εθνικές αρχές οφείλουν να αντικαταστήσουν τον δικηγόρο ή να τον υποχρεώσουν να εκπληρώσει τα καθήκοντά του³³ - όχι όμως σε κάθε περίπτωση αλλά μόνο εφόσον η αδυναμία είναι προφανής ή περιέρχεται επαρκώς σε γνώση τους με κάποιο τρόπο³⁴. Ωστόσο, το άρθρο 6 (3)(γ) δεν διευκρινίζει τον τρόπο άσκησης του δικαιώματος αυτού αφήνοντας στη διακριτική ευχέρεια των Κρατών την επιλογή του τρόπου διασφάλισης του δικαιώματος αυτού στα δικαστικά τους συστήματα και στο Δικαστήριο το καθήκον διερεύνησης κατά πόσον η επιλεγθείσα μέθοδος είναι σύμφωνη με τις απαιτήσεις μιας δίκαιης δίκης.

Στην υπόθεση Bertuzzi κατά Γαλλίας³⁵, παρασχέθηκε το ευεργέτημα της πενίας στον προσφεύγοντα για την άσκηση αγωγής αποζημίωσης κατά δικηγόρου. Ωστόσο, και οι τρεις δικηγόροι στους οποίους ανατέθηκε η υπόθεσή του ζήτησαν να εξαιρεθούν, λόγω προσωπικών δεσμών με τον δικηγόρο κατά του οποίου ο προσφεύγων επιθυμούσε να ασκήσει αγωγή. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι το δικαστήριο που επέτρεψε στον προσφεύγοντα να εκπροσωπήσει ο ίδιος τον εαυτό του στη διαδικασία κατά του επαγγελματία νομικού δεν του παρείχε πρόσβαση σε δικαστήριο υπό όρους που θα μπορούσαν να εξασφαλίσουν την αποτελεσματική άσκηση των δικαιωμάτων του, κατά παράβαση του Άρθρου 6.

Ως προς τη δεύτερη προϋπόθεση (το συμφέρον της δικαιοσύνης) το Δικαστήριο λαμβάνει υπόψη του ορισμένα στοιχεία. Σε αυτά συγκαταλέγεται καταρχήν η σοβαρότητα του αδικήματος³⁶, ο βαθμός πολυπλοκότητας³⁷ των πραγματικών και νομικών ζητημάτων και η

³² Σισιλιάνος Λ., Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ό.π., σελ. 336, και ΕΔΔΑ, Kemal Kahraman και Ali Kahraman κ. Τουρκίας, Απόφαση την 26.04.2007, παρ. 35.

³³ ΕΔΔΑ, Iglın κ. Ουκρανίας, (Application no. 39908/05), Απόφαση της 12.01.2012 (όχι τελική), σε. 67-68.

³⁴ ΕΔΔΑ, Atrico κ. Ιταλίας, Απόφαση της 13.05.1980, παρ.35.

³⁵ ΕΔΔΑ, Bertuzzi κ. Γαλλίας, (Application no. 36378/97), Απόφαση της 21.05.2003.

³⁶ Κατά τη γραφούσα, το συγκεκριμένο κριτήριο είναι πιθανολογούμενως το πιο σημαντικό κατά την αξιολόγηση του ΕΔΔΑ περί παραβίασης ή μη του δικαιώματος, ενώ τα λοιπά έχουν συμπληρωματικό ρόλο. Προς επίρρωση της άνω θέσης βλ. ΕΔΔΑ, Quaranta κ. Ελβετίας, Αριθ. 12744/87, απόφαση της 24 .05.1991, σκ. 33: “free legal assistance should have been afforded by reason of the mere fact that so much was at stake”/ μετάφραση: “θα έπρεπε να είχε παρασχεθεί δωρεάν νομική συνδρομή λόγω και μόνο του γεγονότος ότι διακυβεύονταν τόσα πολλά”.

³⁷ ΕΔΔΑ, Pham Hoang κ. Γαλλίας, απόφαση της 25.09.1992, σκ. 40.

βαρύτητα της επαπειλούμενης ποινής. Πράγματι, το ΕΔΔΑ έχει υπογραμμίσει ότι όταν το διακύβευμα είναι η στέρηση της ελευθερίας, το συμφέρον της δικαιοσύνης υπαγορεύει κατά κανόνα τη νομική εκπροσώπηση του κατηγορουμένου. Στο πλαίσιο αυτό, έχει κριθεί στην απόφαση Quaranta κ. Ελβετίας³⁸ ότι η μέγιστη επαπειλούμενη ποινή ύψους τριών ετών συνεπάγεται από μόνη της την ανάγκη ορισμού δωρεάν συνηγόρου και μάλιστα πρέπει να διορίζεται την κατάλληλη στιγμή - όχι για παράδειγμα κατά τη διαδικασία της έφεσης. Στην ίδια απόφαση το Δικαστήριο τόνισε ότι πρέπει να συνεκτιμούνται προσωπικές δυσκολίες ως προς τη γλώσσα, την κατανόηση και γενικότερα την προσωπική κατάσταση του κατηγορουμένου³⁹. Πρόκειται για ένα τέταρτο κριτήριο που εφαρμόζει το ΕΔΔΑ. Αναφορικά με το συμφέρον της δικαιοσύνης ενδιαφέρον παρουσιάζει και η υπόθεση Benham κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 10.06.1996, στην οποία ο προσφεύγων κατηγορούταν για τη μη καταβολή οφειλής και αντιμετώπιζε ποινή φυλάκισης τριών μηνών. Το Στρασβούργο έκρινε ότι αυτή η πιθανή καταδίκη του μαζί με τη σχετική πολυπλοκότητα της υπόθεσης ήταν αρκετά σοβαρή ώστε «το συμφέρον της δικαιοσύνης» να απαιτήσει την δωρεάν νομική συνδρομή του αιτούντος.

III. Η νομική βοήθεια υπό το πρίσμα του ΧΘΔ της ΕΕ

A. Το πλαίσιο προστασίας των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων στην Ένωση και η κανονιστική σημασία του Χάρτη

Στις ιδρυτικές Συνθήκες της Ευρωπαϊκής Κοινότητας δεν γινόταν μνεία για την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων, καθώς στόχος της Κοινότητας ήταν η οικονομική ολοκλήρωση και όχι η δημιουργία μιας νέας έννομης τάξης προς διασφάλιση των ατομικών δικαιωμάτων. Το ΔΕΚ έδειξε σαφώς την επιθυμία του να μην συμμετάσχει στη δικαιοδοσία θεμελιωδών δικαιωμάτων με την απόρριψη ως απαράδεκτων σχετικών υποθέσεων ενώπιόν του⁴⁰. Σταδιακά, όμως, η κατάσταση ξεκίνησε να αλλάζει όταν το ΔΕΚ διαπίστωσε για

³⁸ ΕΔΔΑ, Quaranta κ. Ελβετίας, Αριθ. 12744/87, απόφαση της 24 .05.1991.

³⁹ ΕΔΔΑ, Quaranta κ. Ελβετίας, Αριθ. 12744/87, 24 Μαΐου 1991, σκ. 35, και ΕΔΔΑ, Twalib κ. Ελλάδας, Αριθ. 24294/94, απόφαση της 9 Ιουνίου 1998, σκ. 53.

⁴⁰ ΔΕΚ 1/58, Friedrich Stork & Co., Kohlengroßhandlung κ. Ανωτάτης Αρχής της Ευρωπαϊκής Κοινότητας 'Ανθρακα και Χάλυβα, Απόφαση της 4ης Φεβρουαρίου 1959. Στην παρούσα υπόθεση το Δικαστήριο επέλεξε να αρνηθεί κάθε άμεση σύνδεση μεταξύ κοινοτικού δικαίου και των θεμελιωδών δικαιωμάτων των κρατών μελών, δηλώνοντας ότι «Σύμφωνα με το άρθρο 8 της Συνθήκης η Επιτροπή υποχρεούται μόνο να εφαρμόζει το κοινοτικό δίκαιο. Δεν είναι αρμόδια να εφαρμόζει το εθνικό δίκαιο των κρατών μελών». Παρόμοια υπόθεση η

πρώτη φορά στη υπόθεση Stauder ότι τα ανθρώπινα δικαιώματα κατοχυρώνονται στις γενικές αρχές του κοινοτικού δικαίου⁴¹. Με μια σειρά αποφάσεων το Δικαστήριο άρχισε να ενδυναμώνει το ρόλο του ως θεματοφύλακα των θεμελιωδών δικαιωμάτων σε επίπεδο Κοινότητας. Ειδικότερα, στην απόφαση Internationale Handelsgesellschaft αναφέρθηκε στην πηγή έμπνευσής του, και δη στις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των Κρατών μελών, και στην ανάγκη διαμόρφωσης πλαισίου προστασίας τους από την κοινοτική έννομη τάξη⁴². Σύντομα, με την απόφαση Nord⁴³ το Δικαστήριο έκανε ένα βήμα παραπέρα τονίζοντας τη σημασία των διεθνών συνθηκών για την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων χωρίς να αναφέρεται ρητά στην ΕΣΔΑ έως την έκδοση της απόφασης όπου στην σκέψη 13 επιβεβαίωσε τη σημασία της ΕΣΔΑ στην προάσπιση των ατομικών δικαιωμάτων⁴⁴ - όχι όμως αναγνώριση της ως άμεση πηγή έμπνευσης⁴⁵. Η προαναφερθείσα νομολογία εν τέλει κωδικοποιήθηκε στη Συνθήκη του Μάαστριχτ, στο άρθρο 6 ενώ δεν αργούσε να έρθει η στιγμή γένεσης του Ευρωπαϊκού Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (εφεξής «Χάρτης»). Μια εκ των αφορμών ήταν η απόφαση του ΔΕΚ στην γνωμοδότηση 2/ 94 κατά το οποίο η τότε Συνθήκη της ΕΚ δεν παρείχε την αρμοδιότητα προσχώρησης της Ευρωπαϊκής Κοινότητας στην Σύμβαση (ΕΣΔΑ). Ενόψει της αδυναμίας επίτευξης ομοφωνίας για τροποποίηση των Συνθηκών με σκοπό την προσχώρηση, η Γερμανική Προεδρία πρότεινε την σύνταξη ενός Ευρωπαϊκού Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων. Ειδικότερα, τον Ιούνιο του 1999⁴⁶ συστάθηκε ένα νέο όργανο, μη προβλεπόμενο στις Συνθήκες, το οποίο αρχικά ονομάστηκε

Geitling Ruhrkohlen-Verkaufsgesellschaft MbH κ. Ανωτάτης Αρχής της Ευρωπαϊκής Κοινότητας 'Ανθρακα και Χάλυβα, Απόφαση της 12ης Φεβρουαρίου 1960.

⁴¹ ΔΕΚ 29/69 Stauder v. City of Ulm, απόφαση της 12ης Νοεμβρίου 1969, σκ. 7 «...τα θεμελιώδη δικαιώματα του ατόμου που περιλαμβάνονται στις γενικές αρχές του κοινοτικού δικαίου, των οποίων το σεβασμό εξασφαλίζει το Δικαστήριο».

⁴² ΔΕΚ 11/70, Internationale Handelsgesellschaft mbH κατά Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel, απόφαση της 17 Δεκεμβρίου 1970, σκ. 4 «Πράγματι, ο σεβασμός των θεμελιωδών δικαιωμάτων αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα των γενικών αρχών του δικαίου, των οποίων το σεβασμό εξασφαλίζει το Δικαστήριο. Η προάσπιση των δικαιωμάτων αυτών, αν και εμπνέεται από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, πρέπει να εξασφαλίζεται μέσα στο πλαίσιο της δομής και των στόχων της Κοινότητας».

⁴³ ΔΕΚ 4/73, Nold Kohlen- und Baustoffgroßhandlung, Kommanditgesellschaft κ. Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, απόφαση της 14ης Μαΐου 1974, σκ. 13 «Οι διεθνείς συμβάσεις που αφορούν την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου, στις οποίες συνέπραξαν και προσχώρησαν τα κράτη μέλη, παρέχουν επίσης ενδείξεις που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη στα πλαίσια του κοινοτικού δικαίου».

⁴⁴ ΔΕΚ, HOECHST AG κ. Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, απόφαση της 21ης Σεπτεμβρίου 1989. Προηγουμένως είχε εκδοθεί και η απόφαση του ΔΕΚ στην υπόθεση Rutili, όπου προέβη σε ερμηνεία διατάξεων υπό το φως της ΕΣΔΑ (σκέψη 32).

⁴⁵ Jurczyk T., The role of the Court of Justice of the European Union in setting European Union standards of protection of fundamental rights, Wroclaw University, σελ. 146. Διαθέσιμο σε μορφή pdf: *The role of the Court of Justice of the European Union in setting European Union standards of protection of fundamental rights.

⁴⁶ Cologne European Council, 'Presidency Conclusions' 3 and 4 June 1999. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: [Cologne European Council 3 - 4 June 1999 Conclusions of the Presidency - European Council Cologne 3 - 4 June 1999 Conclusions of the Presidency \(europa.eu\)](https://www.europa.eu/colonia/colonia_en.htm?colonia=3), τελευταία επίσκεψη στις 9.09.2022.

«Σώμα» (body) και με τη σύγκλησή του αυτοαποκαλήθηκε «Συνέλευση»⁴⁷ (Convention) - ονομασία που επικράτησε τελικά- με σκοπό τη σύνταξη μιας κωδικοποίησης των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Ωστόσο, ενώ τα κράτη μέλη έτειναν προς ένα διακηρυκτικό κείμενο με πολιτικά δεσμευτικό χαρακτήρα, η Επιτροπή και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο σκόπευαν να συντάξουν ένα πιο σημαντικό έγγραφο⁴⁸. Η εσωτερική αυτή διαίρεση καταδεικνύεται και στις ομιλίες του προέδρου της Συνέλευσης, Roman Herzog, και των δύο αντιπροέδρων, Mendez de Vigo (Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο) και António Vitorino (Ευρωπαϊκή Επιτροπή). Εξ αυτού του λόγου πάρθηκε μια συμβιβαστική λύση. Ο Χάρτης δεν ενσωματώθηκε στις Συνθήκες, αλλά «διακηρύχθηκε πανηγυρικά» από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, την Επιτροπή και το Συμβούλιο - όχι από τα Κράτη Μέλη - στην Νίκαια στις 7 Δεκεμβρίου 2000. Είναι ενδεικτικό του πρώιμου καθεστώτος του Χάρτη είναι ότι συμπεριλήφθηκε στη σειρά "Γ" της Επίσημης Εφημερίδας⁴⁹. Έμελλε πλέον να καθοριστεί η ισχύς αυτού του κειμένου. Υποστηρίχθηκε ότι μολονότι πρόκειται για μια απλή πανηγυρική διακήρυξη δεν συνεπάγεται και τη στέρηση κάθε τυπικού νομικού καθεστώτος, καθώς εκφράζει κάποιο επίπεδο εκούσιας δέσμευσης⁵⁰. Άλλωστε, υπήρξαν και άλλα παραδείγματα συμφωνηθέντων μεταξύ των θεσμικών οργάνων της ΕΕ κειμένων χωρίς πρόβλεψη στις Συνθήκες τα οποία όμως θεωρήθηκαν ότι δεσμεύουν τα εν λόγω θεσμικά όργανα⁵¹. Εννέα χρόνια αργότερα, όταν τέθηκε σε ισχύ η Συνθήκη της Λισαβόνας την 1.12.2009, ο Χάρτης απέκτησε ίδιο νομικό κύρος με εκείνο των Συνθηκών και εντάχθηκε στο πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο (άρθρο 6(1) ΣΕΕ). Η διαφοροποίηση του Χάρτη από άλλες ενωσιακές πηγές έγκειται στο περιορισμένο πεδίο εφαρμογής των διατάξεών του στο εσωτερικό των κρατών μελών. Αυτό προκύπτει από το άρθρο 6 (1)(α) ΣΕΕ σε συνδυασμό με το άρθρο 51(1) Χάρτη που ορίζουν ως κύριο αποδέκτη την Ένωση και όχι τα Κράτη⁵². Η επίκλησή του από τα τελευταία γίνεται εφόσον προβάλλεται παρεμπιπτόντως στο εθνικό επίπεδο παραβίαση των επιταγών του από την Ένωση ή προσβολή των δικαιωμάτων του Χάρτη από την δράση του Κράτους κατά την εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου. Έτσι, λοιπόν ο Χάρτης δεν «ενεργοποιείται» αυτομάτως. Ο λόγος της διαφοροποίησης αυτής έγκειται στο γεγονός ότι τα

⁴⁷ Πρακτικό της 1ης Συνεδρίασης, 17.12.1999, Charte 4105/00 της 13.01.2000.

⁴⁸ Ryland D., THE CHARTER OF FUNDAMENTAL RIGHTS OF THE EUROPEAN UNION: QUESTIONS, PROBLEMS AND PERSPECTIVES, 2005, σελ 114. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: [The charter of fundamental rights of the European Union: questions, problems and perspectives \(ka.edu.pl\)](http://www.ka.edu.pl/~kaedu.pl), τελευταία επίσκεψη στις 5.10.2022.

⁴⁹ Eeckhout P., THE EU CHARTER OF FUNDAMENTAL RIGHTS AND THE FEDERAL QUESTION, Common Market Law Review, Volume 39, Issue 5 (2002), σελ. 950.

⁵⁰ Βλ. C-432/05 Unibet v. Justitiekanslern, απόφαση της 13ης Μαρτίου 2007.

⁵¹ Eeckhout P., ό.π., σελ. 947.

⁵² Κτενίδης Ι., Τα ελληνικά δικαστήρια και το Δίκαιο του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Αρμενόπουλος, Σεπτέμβριος 2020, Τεύχος 9, σελ.1442.

κράτη μέλη δεν έχουν εκχωρήσει στην Ένωση αρμοδιότητες για προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων άρα και δεν δεσμεύονται από τον Χάρτη.

B. Η σχέση του Χάρτη με την ΕΣΔΑ

Πολλά από τα δικαιώματα που περιέχονται στον Χάρτη της ΕΕ έχουν τις ρίζες τους στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα (ΕΣΔΑ, στο εξής «Σύμβαση»). Μάλιστα, το άρθρο 6(3) ΣΕΕ εντάσσει τα δικαιώματα της ΕΣΔΑ και εν συνεχεία τη νομολογία του ΕΔΔΑ στις γενικές αρχές του δικαίου της ΕΕ. Έτσι, λοιπόν, καθίσταται σαφής ο ρόλος της ΕΣΔΑ ως μια εκ των πηγών του ενωσιακού δικαίου τόσο για τη διαμόρφωση των γενικών αυτών αρχών όσο και για την ερμηνεία του Χάρτη. Ειδικότερα, το άρθρο 52 παράγραφος 3 του Χάρτη περιγράφει την ουσιαστική σχέση διασύνδεσης των δύο κειμένων προβλέποντας ότι η έννοια και το πεδίο εφαρμογής των άρθρων του Χάρτη που αντιστοιχούν σε άρθρα της Σύμβασης θα πρέπει να έχουν την ίδια έννοια και το ίδιο πεδίο εφαρμογής με εκείνα που ορίζονται στην τελευταία - πρόκειται για την αποκαλούμενη «επιταγή ομογένειας». Ωστόσο, ο Χάρτης περιλαμβάνει και έτερα δικαιώματα, τα οποία δεν συμπεριλαμβάνονται στις διατάξεις της Συμβάσης, αποσκοπώντας σε μια όσο το δυνατόν ευρύτερη προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων⁵³. Ως εκ τούτου, εναπόκειται στο ίδιο το ΔΕΕ να ερμηνεύσει και να αναπτύξει τα εν λόγω δικαιώματα διασφαλίζοντας έτσι την αυτονομία του ενωσιακού δικαίου. Στις οικείες δε Επεξηγήσεις⁵⁴ υφίσταται πλήρης καταγραφή των κοινών δικαιωμάτων του Χάρτη και της ΕΣΔΑ. Μάλιστα, εκεί επιβεβαιώνεται ότι το άρθρο 48 (2) έχει την ίδια έννοια με το άρθρο 6(3) ΕΣΔΑ. Συναφώς σημειώνεται ότι δύο εξ αυτών και συγκεκριμένα τα δικαιώματα συνδρομής συνηγόρου και παροχής νομικής βοήθειας (κατά την παρ.3 περ.γ) του άρθρου 6 ΕΣΔΑ), διασφαλίζονται (και) στο δεύτερο και τρίτο εδάφιο του άρθρου 47 ΧΘΔ, όταν πρόκειται για ένδικη διαδικασία⁵⁵. Μάλιστα, τα περισσότερα - όπως εν προκειμένω το υπό εξέταση δικαίωμα σε νομική αρωγή - εκ των δικαιωμάτων υπεράσπισης της παρ.2 του άρθρου 48 ΧΘΔ έχουν αποτελέσει αντικείμενο ρύθμισης επιμέρους οδηγιών. Δυνάμει της υπό κρίση διατάξεως, η προστασία που παρέχει ο Χάρτης δεν επιτρέπεται να υπολείπεται της προστασίας που εξασφαλίζει η ΕΣΔΑ. Συνεπώς, η ανάγνωση του άρθρου 52 παράγραφος 3 σε συνδυασμό με το άρθρου 53 του Χάρτη καταδεικνύει ότι εάν το ΕΔΔΑ αυξήσει το επίπεδο προστασίας ενός θεμελιώδους

⁵³ Ανάγνωση άρθρου 52 (3) σε συνδυασμό με το άρθρο 53 (3) του Χάρτη.

⁵⁴ Επεξηγήσεις σχετικά με τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, ΕΕ 2007 C-303/17, σελ. 17 επ.

⁵⁵ Σαχπεκίδου Ε. και Ταγαράς Χ., Κατ' άρθρο ερμηνεία του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Νομική Βιβλιοθήκη, 2020, σελ. 532.

δικαιώματος (ή αποφασίσει να επεκτείνει το πεδίο εφαρμογής του), ώστε να ξεπεράσει το επίπεδο προστασίας που εγγυάται το δίκαιο της ΕΕ, τότε η αυτονομία του δικαίου της ΕΕ μπορεί να μην υφίσταται πλέον. Με σκοπό την επίτευξη του επιπέδου προστασίας που εγγυάται η ΕΣΔΑ, το ΔΕΕ θα υποχρεωθεί να ερμηνεύσει εκ νέου τον Χάρτη. Σημειωτέον ότι έχει υποστηριχθεί⁵⁶ πως το άρθρο 52 παρ. 3 ΧΘΔΕΕ, αφ' ενός αναδεικνύει τη συσχέτιση μεταξύ ΔΕΕ, ΕΔΔΑ και εθνικών δικαστηρίων, αφ' ετέρου ειχειρεί εμμέσως, να εξομαλύνει μελλοντικές συγκρούσεις μεταξύ του ΔΕΕ και του ΕΔΔΑ.

Γ. Το δικαίωμα σε νομική συνδρομή κατ' άρθρο 47, εδ. γ του Χάρτη

Στο άρθρο 47 του Χάρτη⁵⁷ κατοχυρώνεται ως θεμελιώδες δικαίωμα η αποτελεσματική δικαστική προστασία, εντάσσοντας στο πεδίο εφαρμογής του και το δικαίωμα σε νομική συνδρομή. Στις επεξηγήσεις του Χάρτη, όσον αφορά το τρίτο εδάφιο προβλέπεται η παροχή νομικής αρωγής στην περίπτωση που η έλλειψή της θα καθιστούσε απρόσφορη την εξασφάλιση πραγματικής προσφυγής.

Ενδιαφέρουσα είναι η απόφαση DEB⁵⁸, η οποία κατά το ιστορικό της αφορούσε το ζήτημα της παροχής του αποκαλούμενου ευεργετήματος πενίας «σε νομικό πρόσωπο» στο πλαίσιο διαδικασίας αποζημιώσεως λόγω ευθύνης του Δημοσίου κινηθείσας βάσει του δικαίου της Ένωσης. Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι δεν αποκλείεται η δυνατότητα επικλήσεως του 47(γ) από νομικά πρόσωπα βασιζόμενο κυρίως σε δύο ενδείξεις: α) το άρθρο 47 τοποθετείται στο κεφάλαιο περί δικαιοσύνης το οποίο περιέχει διατάξεις τόσο για φυσικά όσο και για νομικά πρόσωπα και β) η γερμανική εκδοχή δεν αποκλείει τα νομικά πρόσωπα γιατί σε αντίθεση με άλλες διατάξεις όπου γίνεται χρήση του όρου «Mensch» που παραπέμπει αποκλειστικά σε φυσικό πρόσωπο, στο άρθρο 47 γίνεται χρήση του όρου «Person». Επίσης, έκρινε ότι «το παρεχόμενο κατ' εφαρμογή της ευεργετήματος πενίας μπορεί να καλύπτει, μεταξύ άλλων, την

⁵⁶ Τσόλκα Όλ., σε: Ο. Τσόλκα/Δ. Αρβανίτης, Εισαγωγικές Παρατηρήσεις Άρθρα 1-13 Ν. 4489/2017, Ειδικοί Ποινικοί Νόμοι, Ευρωπαϊκή Εντολή Έρευνας (Ι), Επιμ. Σ. Παύλου/ Θ. Σάμιος, Π. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 2021, πλ. 44-45.

⁵⁷ Όπως αναφέρει το εν λόγω άρθρο: «Κάθε πρόσωπο του οποίου παραβιάστηκαν τα δικαιώματα και οι ελευθερίες που διασφαλίζονται από το δίκαιο της Ένωσης, έχει δικαίωμα πραγματικής προσφυγής ενώπιον δικαστηρίου, τηρουμένων των προϋποθέσεων που προβλέπονται στο παρόν άρθρο. Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα να δικασθεί η υπόθεσή του δίκαια, δημόσια και εντός εύλογης προθεσμίας, από ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο, που έχει προηγουμένως συσταθεί νομίμως. Κάθε πρόσωπο έχει τη δυνατότητα να συμβουλευέται δικηγόρο και να του αναθέτει την υπεράσπιση και εκπροσώπησή του. Σε όσους δεν διαθέτουν επαρκείς πόρους, παρέχεται δικαστική αρωγή, εφόσον η αρωγή αυτή είναι αναγκαία για να εξασφαλισθεί η αποτελεσματική πρόσβαση στη δικαιοσύνη».

⁵⁸ ΔΕΕ, C-279/09, DEB Deutsche Energiehandels- und Beratungsgesellschaft mbH κ. Γερμανίας, 22 Δεκεμβρίου 2010, σκ. 48.

προκαταβολή των εξόδων της διαδικασίας ή/και τα έξοδα παραστάσεως δικηγόρου». Εναπόκειται πάντως στο εθνικό δικαστήριο ο έλεγχος περιορισμού ή μη του δικαιώματος πρόσβασης στη δικαιοσύνη κατά τα οριζόμενα στο άρθρο 52 παρ.1 ΧΘΔ. Επιπλέον το ΔΕΕ, ακολουθώντας τη σχετική νομολογία του ΕΔΔΑ, έθεσε ως κριτήρια, τα οποία μπορεί να λάβει υπόψη του το εθνικό δικαστήριο στο πλαίσιο της ανωτέρω εκτίμησης, τα ακόλουθα: το αντικείμενο της διαφοράς, τις εύλογες πιθανότητες νίκης του αιτούντος, τη σοβαρότητα του διακυβεύματος για τον ίδιο, την πολυπλοκότητα της εφαρμοστέας νομοθεσίας και διαδικασίας, καθώς και τη δυνατότητα του αιτούντος να υπερασπισθεί αποτελεσματικά τον εαυτό του. Ειδικώς δε, όταν αιτών είναι ένα νομικό πρόσωπο, μπορεί επίσης συνεκτιμηθεί, μεταξύ άλλων, η μορφή του οικείου νομικού προσώπου, ο κερδοσκοπικός ή μη χαρακτήρας του και η οικονομική κατάσταση των εταίρων ή μετόχων⁵⁹.

Τέλος, στην υπόθεση Saplachta, το ΔΕΕ κλήθηκε να ερμηνεύσει διατάξεις της Οδηγίας 2003/8, σχετικά με το ευεργέτημα πενίας επί διασυνοριακών διαφορών, υπό το πρίσμα του τρίτου εδαφίου του άρθρου 47 ΧΘΔ. Σχετικώς αποφάνθηκε ότι το ευεργέτημα πενίας που παρέχεται από το κράτος μέλος, στο οποίο εδρεύει το δικαστήριο και στο οποίο ένα φυσικό πρόσωπο υπέβαλε αίτηση παροχής ενός τέτοιου ευεργετήματος, ο ίδιος δε διαμένει ή κατοικεί σε άλλο κράτος μέλος, «περιλαμβάνει και τα έξοδα μετάφρασης των απαραίτητων δικαιολογητικών εγγράφων» για την εξέταση της εν λόγω αίτησης, στα οποία υποβλήθηκε το πρόσωπο αυτό⁶⁰.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: Χαράσσοντας την Ενωσιακή Πολιτική της Ενωσιακής Ποινικής Δικονομίας - Προς μία Ευρωπαϊκή Ποινική Δικονομία

Ι. Η αρμοδιότητα της ΕΕ για θέσπιση κοινών ελάχιστων κανόνων στον τομέα των δικαιωμάτων των προσώπων στην ποινική διαδικασία

Παρά το γεγονός ότι για πολλά χρόνια αποτελούσε terra incognita για την Ευρωπαϊκή Ένωση, ο τομέας του ποινικού δικαίου γνώρισε μια ακμάζουσα νομοθετική παραγωγή τα τελευταία χρόνια. Η συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις μεταξύ των κρατών μελών ξεκίνησε το 1975. Τότε, κατά τη διάρκεια της συνόδου του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, δημιουργήθηκε μια άτυπη ομάδα - TREVI (Terrorism, Radicalism, Extremism, Violence International), η οποία

⁵⁹ Σαχπεκίδου Ε. και Ταγαράς Χ., ό.π., σελ. 513.

⁶⁰ Σαχπεκίδου Ε. και Ταγαράς Χ., ό.π., σελ. 513.

λειτουργήσε μέχρι την έναρξη ισχύος της ΣΕΕ. Η TREVI ήταν το φόρουμ της επιχειρησιακής συνεργασίας μεταξύ των υπουργείων Δικαιοσύνης και Εσωτερικών Υποθέσεων των κρατών μελών⁶¹. Η βελτίωση της συνεργασίας κατέστη αναγκαία κατά τη δεκαετία του 1980 με την ανάπτυξη του χώρου Σένγκεν, ο οποίος κατήργησε τους συννοριακούς ελέγχους μεταξύ ορισμένων ευρωπαϊκών κρατών, εγείροντας ζητήματα σχετικά με συμπληρωματικά μέτρα, λόγω του αυξανόμενου κινδύνου οργανωμένης εγκληματικότητας⁶².

Ειδικότερα, η οικοδόμηση μιας εσωτερικής αγοράς που θα εξασφάλιζε την ελεύθερη διασυνοριακή κυκλοφορία των προσώπων συνεπαγόταν καινοφανείς προκλήσεις με τη μορφή του σοβαρού διεθνικού οργανωμένου εγκλήματος για την αντιμετώπιση του οποίου ήταν αναγκαία η κοινή δράση των κρατών μελών. Τα ζητήματα της δικαιοσύνης και των εσωτερικών υποθέσεων ρύθμισε για πρώτη φορά η Συνθήκη του Μάαστριχτ (1992/1993). Η Συνθήκη του Μάαστριχτ, εισάγοντας το πρότυπο των πυλώνων, προέκρινε τη δημιουργία ενός συστήματος «δικαστικής συνεργασίας σε ποινικές υποθέσεις», η οποία ενσωματώθηκε στον τρίτο πυλώνα. Ο τομέας αυτός παρέμεινε μέρος της εξουσίας των κρατών μελών⁶³ όμως θεσμοθετήθηκε η υποχρέωση των Κρατών μελών για τον «συντονισμό» της δράσης τους, με τη «συνεργασία» της Επιτροπής. Ωστόσο, δεδομένου ότι η συνεργασία αυτή μεταξύ των κρατών μελών είχε διακυβερνητικό χαρακτήρα, τα όργανα της ΕΕ είχαν μόνο έναν περιθωριακό ρόλο να διαδραματίσουν. Τα κράτη μέλη διαπραγματεύτηκαν δύο συνθήκες το 1995, μία για την Europol και μία για την απάτη εις βάρος των οικονομικών συμφερόντων της ΕΕ (Σύμβαση PIF).

Σημαντικό βήμα προς την «ευρωπαϊκή» του εθνικού ποινικού δικαίου αποτέλεσε η Συνθήκη του Άμστερνταμ (1997/1999) στόχος της οποίας ήταν η δημιουργία ενός χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης (άρθρο 2§1 ΣυνθΕΕ) με τη δημιουργία ενός εκτεταμένου κανονιστικού πλαισίου για την αντιμετώπιση του εγκλήματος. Ένα μεγάλο μέρος του τρίτου πυλώνα που αφορά τις εσωτερικές υποθέσεις, όπως η νομοθεσία περί θεωρήσεων, ασύλου και μετανάστευσης, καθώς και η δικαστική συνεργασία σε αστικές

⁶¹Rozmus M., Topa I., Walczak M., HARMONISATION OF CRIMINAL LAW IN THE EU LEGISLATION – THE CURRENT STATUS AND THE IMPACT OF THE TREATY OF LISBON, σελ. 1. Διαθέσιμο στο: [HARMONIZATION OF CRIMINAL LAW IN EUROPEAN UNION LEGISLATION – THE IMPACT OF THE LISBON TREATY \(ejtn.eu\)](https://www.ejtn.eu/HARMONIZATION%20OF%20CRIMINAL%20LAW%20IN%20EUROPEAN%20UNION%20LEGISLATION%20-%20THE%20IMPACT%20OF%20THE%20LISBON%20TREATY), τελευταία επίσκεψη στις 15.10.2022.

⁶² Susie Alegre and Marisa Leaf, Mutual Recognition in European Judicial Cooperation: A step too far too soon? Case study-the European Arrest Warrant, European Law Journal, Vol. 10, No. 2, Μάρτης 2004, σελ. 200- 202.

⁶³ Τα Κράτη Μέλη θέλοντας να διαφυλάξουν την ποινική τους δικαιοδοσία ως μέρος της κυριαρχίας τους καθώς οι ποινικοί νόμοι και οι αντίστοιχες διαδικασίες αντικατοπτρίζουν ιστορικές, πολιτικές και συνταγματικές βάσεις, ήταν προσεκτικά ως προς τις αναθέτουσες στην Ένωση αρμοδιότητες.

υποθέσεις, ενσωματώθηκε στον πρώτο πυλώνα αποτελώντας μέρος του κοινοτικού δικαίου και αναδιαρθρώνοντας τον τρίτο πυλώνα. Ταυτόχρονα, η Συνθήκη του Αμστερνταμ άνοιξε το δρόμο για μια βαθύτερη ολοκλήρωση μέσω νέων μέτρων. Το νέο μέσο που εισήγαγε η Συνθήκη του Αμστερνταμ είναι η απόφαση πλαίσιο, ένα μέσο χωρίς άμεσο αποτέλεσμα και δεσμευτικό ως προς το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα, αλλά αφήνοντας την επιλογή του τύπου και της μεθόδου στις εθνικές αρχές⁶⁴.

Η έναρξη ισχύος της Συνθήκης του Αμστερνταμ την 1η Μαΐου 1999, με το νέο δυναμικό αρμοδιοτήτων και μέσων στον τομέα της ΔΕΥ, κατέστησε ακόμη πιο επείγουσα την εξεύρεση μιας πιο ισχυρής και διαρθρωμένης πολιτικής, την οποία το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο παρείχε μόλις λίγους μήνες αργότερα. Με την πολιτική απόφαση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου του Τάμπερε (1999) βρέθηκε στο επίκεντρο η αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης ως βασικού - έναντι μιας λεπτομερειακής εναρμόνισης - ρυθμιστικού μοντέλου για τη διαχείριση της διαφορετικότητας των εθνικών ποινικών συστημάτων⁶⁵. Η ανομοιομορφία των εθνικών νομικών συστημάτων σε συνδυασμό με την οικοδόμηση μιας ενιαίας εσωτερικής αγοράς αποτέλεσαν γόνιμο έδαφος για τους εγκληματίες προς αποφυγή των ποινικών κυρώσεων καθιστώντας επιτακτική την ενίσχυση της αποτελεσματικής δικαστικής συνεργασίας. Αντί της εναρμόνισης των εθνικών ποινικών διαδικασιών - η οποία φαινόταν σχεδόν αδύνατο να συνεχιστεί υπό τη σκιά του δικαιώματος αρνησικυρίας» στον τρίτο πυλώνα - εισήχθη η αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης ως κύρια κινητήρια δύναμη της ποινικής πολιτικής της ΕΕ. Η αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης υποστηρίχθηκε κατά την ως άνω σύνοδο ως ο «ακρογωνιαίος λίθος» της δικαστικής συνεργασίας μεταξύ των κρατών μελών.

Το δόγμα της αμοιβαίας αναγνώρισης μεταξύ των κρατών μελών προέκυψε από την απόφαση του ΔΕΚ «Cassis de Dijon»⁶⁶ ως λύση για τα εμπόδια στην ελεύθερη κυκλοφορία

⁶⁴ Verena Murschetz, THE FUTURE OF CRIMINAL LAW WITHIN THE EUROPEAN UNION – UNION LAW OR COMMUNITY LAW COMPETENCE?, Victoria University of Wellington Law Review, Vol. 38, No. 1, Μάρτης 2007, σελ. 147. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: [Murschetz, Verena --- "The Future of Criminal Law within the European Union - Union Law or Community Law Competence?" \[2007\] VUWLawRw 11; \(2007\) 38\(1\) Victoria University of Wellington Law Review 145 \(nzlii.org\)](https://www.nzlii.org/au/other/vuwllr/papers/murschetz.html), τελευταία επίσκεψη στις 1.11.2022.

⁶⁵ Libor Klimek, Mutual Recognition of Judicial Decisions in European Criminal Law, Springer, 2017, σελ. 48.

⁶⁶ C-120/1978, 20.02.1979. Ένα προϊόν που τίθεται έγκυρα στο αγορά σε ένα κράτος μέλος επιτρέπεται να κυκλοφορεί ελεύθερα σε ολόκληρη την ΕΕ, ανεξάρτητα από τα διαφορετικά εθνικά ρυθμιστικά πρότυπα. Δεδομένου ότι το άτομο απαλλάσσεται από την υποχρέωση να συμμορφώνεται με διπλά ρυθμιστικά πρότυπα, θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι η αμοιβαία αναγνώριση στην εσωτερική αγορά παρέχει «απελευθέρωση». Επιπλέον, στην εσωτερική αγορά η αμοιβαία αναγνώριση συνοδεύεται από εναρμόνιση, δηλαδή ο νομοθέτης της Ένωσης προβλέπει ένα ελάχιστο επίπεδο ρυθμιστικών προτύπων εμποδίζοντας την εφαρμογή των εκάστοτε διαφορετικών εθνικών προτύπων. Η αμοιβαία αναγνώριση στο πλαίσιο της εσωτερικής αγοράς μπορεί συνεπώς να δικαιολογηθεί με αναφορά στην απελευθερωτική της ιδιότητα και τη συμπληρωματική εναρμόνισή της.

των εμπορευμάτων, λόγω της ανομοιομορφίας μεταξύ των νομικών συστημάτων που υπήρχαν εντός της Κοινότητας. Στην απόφαση αυτή το ΔΕΚ έκρινε ότι «...στο άρθρο 30 της Συνθήκης ο όρος μέτρα ισοδυνάμου αποτελέσματος προς ποσοτικούς περιορισμούς επί των εισαγωγών έχει την έννοια ότι εμπίπτει επίσης στην προβλεπόμενη από αυτή τη διάταξη απαγόρευση ο καθορισμός ελάχιστης περιεκτικότητας σε οινόπνευμα για τα οινοπνευματώδη ποτά που προορίζονται για κατανάλωση, η οποία επιβάλλεται από τη νομοθεσία κράτους μέλους, όταν πρόκειται για εισαγωγή οινοπνευματωδών ποτών που έχουν παραχθεί νόμιμα και διατεθεί στο εμπόριο σε άλλο κράτος μέλος»⁶⁷. Έτσι, οι τεχνικές προδιαγραφές που τίθενται από ένα κράτος μέλος δεν αποτελούν πρόσκομμα στην ελεύθερη κυκλοφορία των προϊόντων, εφόσον αυτά πληρούν τις αντίστοιχες τεχνικές προδιαγραφές του κράτους μέλους εξαγωγής αυτών. Με τον τρόπο αυτό το ΔΕΚ αξιοποίησε την αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης για την ανάπτυξη και ολοκλήρωση της εσωτερικής αγοράς, χωρίς να χρειαστεί να καταφύγει σε άλλα μέτρα, όπως στην εναρμόνιση της νομοθεσίας των κρατών μελών⁶⁸.

Αναμφίβολα, η εφαρμογή της εν λόγω «αρχής» στο –ειδικότερο– πεδίο της «δικαστικής συνεργασίας σε ποινικές υποθέσεις» δοκιμάζει πολλαπλώς τα όρια αποδοχής της διαφορετικότητας των δικαϊκών συστημάτων των κρατών μελών. Η υιοθέτηση της δεν αποδείχθηκε απλή διαδικασία εγείροντας τις αντιδράσεις των κρατών. Η ελεύθερη κυκλοφορία εμπορευμάτων δεν μπορεί να συγκριθεί με την ελεύθερη κυκλοφορία αποδεικτικών στοιχείων ή δεδομένων στο πλαίσιο ποινικής δίωξης. Σε αντίθεση με το χώρο της εσωτερικής αγοράς και τις προϋποθέσεις για την ελεύθερη κυκλοφορία των αγαθών, η «κυκλοφορία των δικαστικών αποφάσεων» από κράτος σε κράτος ενείχε δυσκολίες που συνδέονταν πρωτίστως με την εθνική κυριαρχία των κρατών⁶⁹, δεδομένου ότι, προϋπέθετε την αναγνώριση από ένα κράτος μέλος των αποτελεσμάτων απόφασης εκδοθείσας από άλλο κράτος μέλος, ως ισοδύναμων⁷⁰. Η αρχή στηρίζεται στο γεγονός ότι τα Κράτη Μέλη της ΕΕ

Αντίθετα, η κύρια αιτιολόγηση της αμοιβαίας αναγνώρισης σε ποινικές υποθέσεις ήταν η αμοιβαία εμπιστοσύνη.

⁶⁷ Σκέψη 14 της απόφασης C-120/1978 της 20.02.1979.

⁶⁸ Γ. Αργυρός, 2015, Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Εσωτερικής Αγοράς: Οι Θεμελιώδεις Οικονομικές Ελευθερίες, (βιβλίο διαθέσιμο στο διαδίκτυο), Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, σελ. 23-24, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: , τελευταία επίσκεψη στις 3.11.2022.

⁶⁹ Van Puyenbroeck, L., and Vermeulen, G. Towards minimum procedural guarantees for the defence in criminal proceedings in the EU, *International and Comparative Law Quarterly*, 60(4), Cambridge Journals, 2011, σελ. 1019-1020. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: [TOWARDS MINIMUM PROCEDURAL GUARANTEES FOR THE DEFENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS IN THE EU | International & Comparative Law Quarterly | Cambridge Core](#), τελευταία επίσκεψη στις 11.09.2022.

⁷⁰ Ειδικότερα, κατά την Ανακοίνωση της Επιτροπής στο Συμβούλιο και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (Commission 2000, 495 τελικό σελ. 4) αναφέρεται ότι «Η αμοιβαία αναγνώριση αποτελεί ευρέως αναγνωρισμένη αρχή, η οποία στηρίζεται στην ιδέα ότι, ακόμα και αν κάποιο άλλο κράτος μέλος δεν

εμπιστεύονται τα ποινικά συστήματα αλλήλων. Αυτή η αμοιβαία εμπιστοσύνη επιτρέπει στα Κράτη Μέλη να εκτελούν κατά τρόπο σχεδόν αυτοματοποιημένο και να αναγνωρίζουν ως ισοδύναμες προς τις ημεδαπές τις ποινικές αποφάσεις των λοιπών Κρατών Μελών, ακόμη και αν αυτές δεν θα είχαν το ίδιο περιεχόμενο σε περίπτωση εφαρμογής του ημεδαπού δικαίου. Αυτό αποτελεί συγχρόνως το περιεχόμενο αλλά και το αποτέλεσμα της αμοιβαίας αναγνώρισης⁷¹.

Ευλόγως, λοιπόν, η έννοια, η λειτουργία και τα όρια της αμοιβαίας αναγνώρισης στο πεδίο της δικαστικής συνεργασίας σε ποινικές υποθέσεις συνιστούν τον πυρήνα μιας ακανθώδους συζήτησης. Έχει απασχολήσει συστηματικά την Θεωρία σχετικά με την εφαρμογή της «τύπου διεθνικής διακυβέρνησης» ή άλλως ως «ρυθμιστικού μοντέλου» διαχείρισης του πλουραλισμού των εθνικών συστημάτων για την προώθηση της ευρωπαϊκής νομικής ολοκλήρωσης και στο πλαίσιο ανάπτυξης του «χώρου ποινικής δικαιοσύνης» της Ένωσης. Σε αυτό το σημείο είναι ενδιαφέρουσα η άποψη ότι, η έννοια της αναγνώρισης αναφέρεται στην αναγνώριση της συμβατότητας, της ισοδυναμίας και συνεπώς της αποδοχής του έτερου νομικού συστήματος⁷². Ενώ, η έννοια της αμοιβαιότητας αναφέρεται στην ανακατανομή της κυριαρχικής εξουσίας κατά τρόπο ταυτόχρονο και αμοιβαίο⁷³. Υπό τη θεώρηση αυτή, η αμοιβαία αναγνωρίζει εκφράζει έναν «τύπο διεθνικής διακυβέρνησης» που ενεργοποιεί μια «διαδικασία αναζήτησης της αμοιβαίας συμβατότητας ανάμεσα στα εθνικά συστήματα διακυβέρνησης. Ο Braum τόνισε τον «προ-συνταγματικό χαρακτήρα» της αρχής, διότι αποτελεί «συστατικό στοιχείο μιας ανοιχτής συνταγματικής κατάστασης ανάμεσα σ' ένα εθνικό κράτος που αποεδαφικοποιείται και μιας νέας υπό συγκρότηση πολιτικής οντότητας. Καταλήγει δε λέγοντας ότι η «αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης» εμφανίζεται ως ένα «παραδοσιακό μέσο» που εξυπηρετεί ταυτόχρονα τρεις σκοπούς: «ενώνει τα κράτη μέλη στο επιδιωκόμενο εγχείρημά τους για την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, συμβολίζει την πολιτική ικανότητα δράσης της Ευρώπης, λειτουργεί ως ένα αποτελεσματικό μέσο αντιμετώπισης μιας ελλειμματικής ποινικής καταστολής». Ενδιαφέρουσα είναι και η θέση του Χ. Μυλωνόπουλου κατά τον οποίο η αμοιβαία αναγνώριση «δεν εκφράζει κατ' ουδένα τρόπο μια αρχή του δικαίου», διότι δεν «αξιώνεται από την ιδέα της δικαιοσύνης, της δικαιοσύνης

αντιμετωπίζει δεδομένη υπόθεση κατά ταυτόσημο ή ανάλογο τρόπο με το κράτος του ενδιαφερομένου, τα αποτελέσματα είναι τέτοια ώστε να θεωρούνται ισοδύναμα των αποφάσεων του κράτους του ενδιαφερομένου».

⁷¹ Ο. Τσόλκα, σε: Ο. Τσόλκα/Δ. Αρβανίτης, Εισαγωγικές Παρατηρήσεις Άρθρα 1-13 Ν. 4489/2017, Ειδικοί Ποινικοί Νόμοι, Ευρωπαϊκή Εντολή Έρευνας (Ι), Επιμ. Σ. Παύλου/ Θ. Σάμιος, Π. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 2021, πλ. 44-45.

⁷² K. Nikolaidis, G. Shaffer, Transnational Mutual Recognition Regimes: Governance without Global Government, Law and Contemporary Problems 68 (2005), σελ. 266 επ.

⁷³ Ο. Τσόλκα, ό.π., Αθήνα 2021, πλ. 44-45.

(fairness) ή όποια άλλη πτυχή της ηθικής», αλλά «συνίσταται, αντίθετα, σε μια πολιτική (μια policy)».

Ενόψει της προβληματικής αυτής διαφάνηκε η ανάγκη θέσπισης ενός καταλόγου θεμελιωδών δικαιωμάτων, όπως αυτά κατοχυρώνονται στις συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, στην ΕΣΔΑ, και σε άλλες διεθνείς συμβάσεις, καθώς και όσων αποτελούσαν άγραφους κανόνες δικαίου δυνάμει της νομολογίας του τότε ΔΕΚ και του ΕΔΔΑ.

Πριν τη Συνθήκη της Λισαβόνας απουσίαζε απουσίαζε οποιαδήποτε αναφορά σε θεμελιώδη δικαιώματα στις ιδρυτικές Συνθήκες. Το (τότε) ΔΕΚ θέλοντας να καλύψει αυτό το κενό ανήγαγε την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων ως γενική αρχή του κοινοτικού δικαίου. Η σχετική νομολογιακή κατασκευή ενσωματώνεται για πρώτη φορά στο πρωτογενές δίκαιο με τη Συνθήκη του Άμστερνταμ. Στο άρθρο 6 ΣυνθΕΕ αποτυπώνεται ως «κεντρικός κανόνας δικαίου» της Ένωσης η υποχρέωση σεβασμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων, όπως αυτά «κατοχυρώνονται» με την ΕΣΔΑ και όπως προκύπτουν από τις «κοινές συνταγματικές παραδόσεις» των κρατών μελών, «ως γενικές αρχές του κοινοτικού δικαίου» (παρ. 2). Η υιοθέτηση του «Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων» - στο εξής «Χάρτης» - αποτελεί κρίσιμο μέσο για την οικοδόμηση ενός ευρωπαϊκού δικαστικού χώρου, καθώς συνιστά ισχυρή βάση για την ανάπτυξη αμοιβαίας εμπιστοσύνης- απαραίτητη για τη θέσπιση για τη θέσπιση κοινών προτύπων αναφορικά με την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων μεταξύ των νομικών συστημάτων των κρατών μελών⁷⁴.

Το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης, το πρώτο μέτρο πλήρης και λεπτομερής εφαρμογής της αμοιβαίας αναγνώρισης ποινικών αποφάσεων, υπήρξε καταλύτης για την ανάδειξη της σχετικής προβληματικής. Με την Απόφαση-πλαίσιο 2002/584/ΔΕΥ προωθήθηκε η αυτοματοποιημένη αμοιβαία αναγνώριση επί τη βάσει μιας «τυφλής εμπιστοσύνης»⁷⁵. Λόγω των προκληθέντων προκλήσεων για τα θεμελιώδη δικαιώματα και αντιδράσεων των εθνικών νομοθετικών σωμάτων και δικαστηρίων παρατηρήθηκε μια αργή εξέλιξη της νομολογίας του ΔΕΚ. Ο διάλογος του με τα εθνικά δικαστήρια οδήγησαν σε μια αποφασιστική μεταστροφή της νομολογίας του από την τυφλή εμπιστοσύνη προς μια «κερδηθείσα εμπιστοσύνη (earned

⁷⁴ Valeria Scalia, Protection of Fundamental Rights and Criminal Law, eucrim, 2015, issue 3, σελ. 101. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: [eucrim 3/2015](https://www.eucrim.eu/3/2015), τελευταία επίσκεψη στις 26.09.2022.

⁷⁵ V. Mitsilegas, The Principle of Mutual Recognition in European Criminal Law, σε: Η Ποινική Δικονομία της Ευρωπαϊκής Ένωσης Τάσεις και Προκλήσεις, 8ο Συνέδριο Ένωσης Ελλήνων Ποινικολόγων, Νομική Βιβλιοθήκη 2020, σελ. 35 επ.

trust)»⁷⁶ με την απόφαση Aranyosi. Το ΔΕΕ με τη σημαντική αυτή απόφαση επέφερε ρήγμα στην αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης, η οποία αν και δεν εγκαταλείπεται πλήρως, περιορίζεται σημαντικά. Για πρώτη φορά στη διενωσιακή συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις το ΔΕΕ αναγνώρισε ότι η παραβίαση θεμελιώδους ενωσιακού δικαιώματος αποτελεί «εξαιρετική περίπτωση», η οποία κλονίζει την αμοιβαία εμπιστοσύνη και αποδεσμεύει τα Κράτη Μέλη από την υποχρέωση αναγνώρισης και εκτέλεσης των ποινικών αποφάσεων που εκδίδονται από ένα άλλο Κράτος Μέλος. Με την αποφασιστική αυτή νομολογία η αμοιβαία εμπιστοσύνη μεταξύ των Κρατών Μελών της ΕΕ δεν επιβάλλεται άνωθεν ούτε θεωρείται εξ ορισμού δεδομένη, και επομένως τόσο η αμοιβαία αναγνώριση, όσο και η αμοιβαία εμπιστοσύνη είναι δεκτικές περιορισμών⁷⁷.

Σε μια προσπάθεια προσδιορισμού της επίδρασης της ανομοιομορφίας των εθνικών ποινικών συστημάτων στην υλοποίηση της αμοιβαίας αναγνώρισης, διαμόρφωσης ελάχιστων κοινών κανόνων και μη παραγκωνισμού θεμάτων δικονομικού δικαίου, τα ενωσιακά όργανα σε δύο κείμενα, την ανακοίνωση της Επιτροπής στο Συμβούλιο και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο της 26.7.2000⁷⁸ και το «Πρόγραμμα Μέτρων για την εφαρμογή της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης των ποινικών αποφάσεων»⁷⁹ στο οποίο επισημαίνεται ότι το ενδιαφέρον επικεντρώνεται σε όλα τα στάδια της ποινικής διαδικασίας, από την προδικασία μέχρι και την εκτέλεση της απόφασης⁸⁰.

II. Η πορεία προς τον Οδικό Χάρτη

Κατά την εξελεγκτική αυτή πορεία της Ένωσης, η Επιτροπή ως όργανο με νομοθετική πρωτοβουλία, ήδη προ Λισαβόνας επιχείρησε την καθιέρωση ενός συνεκτικού κειμένου δικονομικών δικαιωμάτων. Ο λόγος έγκειται στο γεγονός ότι πολλές φορές η ΕΣΔΑ ήταν ανεπαρκής διότι τα συμβαλλόμενα μέρη συχνά παραβίαζαν τα δικαιώματα ιδίως τα άρθρα 5 και 6 της Σύμβασης και σπανίως αναθεωρούσαν τις νομοθεσίες τους προκειμένου να προσαρμοστούν στις καταδικαστικές αποφάσεις του ΕΔΔΑ (εφεξής «Δικαστήριο»).

⁷⁶ V. Mitsilegas, ό.π., σελ. 35 επ.

⁷⁷ Σκέψεις 81 έως 84.

⁷⁸ COM (2000) 495 τελικό.

⁷⁹ ΕΕ C 12 της 15.1.2001.

⁸⁰ Πρόγραμμα μέτρων για την εφαρμογή της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης των ποινικών αποφάσεων, ΕΕ C12/10 της 15.01.2001, σελ. 11. Σχετικά σημείωσε ότι: «η αμοιβαία αναγνώριση των αποφάσεων είναι ένας παράγοντας ασφάλειας δικαίου εντός της Ένωσης, στο μέτρο που εγγυάται ότι μια απόφαση που εκδίδεται σε ένα κράτος δεν θα αμφισβητείται σε ένα άλλο κράτος μέλος».

Η αρχή έγινε με την Πράσινη Βίβλο (2003) της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σχετικά με τις δικονομικές εγγυήσεις για τους υπόπτους και τους κατηγορουμένους σε ποινικές διαδικασίες σε ολόκληρη την Ευρωπαϊκή Ένωση, με στόχο τη θέσπιση «στα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης ελάχιστων κοινών κανόνων όσον αφορά τις δικονομικές εγγυήσεις υπέρ υπόπτων και κατηγορουμένων για τη διάπραξη μιας αξιόποινης πράξης».⁸¹ Η αναγκαιότητα θέσπισης ενός τυποποιημένου συνόλου δικονομικών εγγυήσεων υπηρετεί, όπως ρητά διακηρύσσεται στην εν λόγω Βίβλο, την ενίσχυση της αμοιβαίας εμπιστοσύνης επί της οποίας εδράζεται η αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης. Ένα χρόνο μετά τη θετική ανταπόκριση της Βίβλου, η Επιτροπή κατέθεσε πρόταση για έκδοση Απόφασης πλαίσιο περιέχοντας διατάξεις επί του δικαιώματος στο συνήγορο, στη μετάφραση και διερμηνεία καθώς και επί του δικαιώματος ενημέρωσης του κατηγορουμένου για τα δικαιώματά του αυτά. Μολονότι οι οιωνοί ήταν θετικοί, η Πρόταση όπως και το μετέπειτα αναθεωρημένο, πιο περιορισμένο σχέδιο εκδοθέν υπό της Γερμανικής Προεδρίας του 2007, δεν τελεσφόρησαν. Ο διασυνοριακός ή μη χαρακτήρας των ποινικών διαδικασιών που θα καταλάμβανε το πεδίο εφαρμογής της Απόφασης-πλαίσιο και η αμφισβήτηση ως προς την αναγνώριση της αρμοδιότητας της Ευρωπαϊκής Ένωσης να νομοθετήσει επί των δικονομικών δικαιωμάτων εντός του πλαισίου του ευρωπαϊκού δικαίου αποτέλεσαν το σημείο ρήξης μεταξύ των ενδιαφερόμενων μερών και έκριναν το «τέλος» των σχετικών Προτάσεων.

Η αντίδραση των Κρατών Μελών απέδειξαν ότι δρόμος προς την διευρωπαϊκή, ομοιόμορφη θέσπιση προστατευτικών των κατηγορουμένων διατάξεων ήταν δύσβατος. Ωστόσο, η ανάγκη διαμόρφωσης ενός κοινού πλαισίου προστασίας των δικονομικών δικαιωμάτων στο πλαίσιο της ποινικής διαδικασίας ταλάντευε την Επιτροπή. Έτσι, κατέληξε στην κατάστρωση ενός «Οδικού Χάρτη» για την ενίσχυση των δικονομικών δικαιωμάτων, το οποίο παρουσιάστηκε την 30η Νοεμβρίου 2009 από τη Σουηδική τότε Προεδρία του Συμβουλίου, δηλαδή λίγες μέρες πριν από την θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Λισαβόνας, η οποία πλέον αναβαθμίζει ποιοτικά την αρμοδιότητα της Ένωσης στο εν λόγω πεδίο.

Η κατάστρωση του Οδικού Χάρτη υποδήλωνε την ανεπάρκεια της ΕΣΔΑ. Ειδικότερα⁸², το προοίμιο του ψηφίσματος του 2009 του Συμβουλίου για την έγκριση του οδικού χάρτη σχετικά με τα δικονομικά δικαιώματα φαίνεται να επιβεβαιώνει αυτή την ανησυχία

⁸¹ Gonzalez F., Harmonization of Procedural Safeguards of Suspected and Accused Persons, EUCRIM, 2020, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://eucrim.eu/articles/harmonization-procedural-safeguards-suspected-and-accused-persons-spain/#docx-to-html-finref1>, τελευταία επίσκεψη στις 26.09.2022.

⁸² RESOLUTION OF THE COUNCIL of 30 November 2009 on a Roadmap for strengthening procedural rights of suspected or accused persons in criminal proceedings.

ανεπάρκειας, αν και με πιο διακριτικό τρόπο («η Σύμβαση, ως ερμηνεύεται από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, αποτελεί σημαντικό θεμέλιο για τα κράτη μέλη να έχουν εμπιστοσύνη στα συστήματα ποινικής δικαιοσύνης του άλλου και να ενισχύουν την εμπιστοσύνη αυτή. Ταυτόχρονα, υπάρχει περιθώριο για περαιτέρω δράση εκ μέρους του Ευρωπαϊκού Ένωσης για τη διασφάλιση της πλήρους εφαρμογής και του σεβασμού των προτύπων της Σύμβασης και, όπου κατά περίπτωση, να διασφαλίσει τη συνεπή εφαρμογή των εφαρμοστέων προτύπων και να αυξήσει τα υφιστάμενα πρότυπα»). Άλλωστε, το ΕΔΔΑ επιτρέπει στα κράτη μέλη να έχουν ένα περιθώριο εκτίμησης κατά τη μεταφορά των προτύπων ΕΣΔΑ στην εθνική νομοθεσία. Αυτό σημαίνει ότι δεν υπάρχει τυποποιημένη εφαρμογή της Σύμβασης, με αποτέλεσμα να υπάρχει μια διαφορετική εφαρμογή των δικαιωμάτων της ΕΣΔΑ σε κάθε συμβαλλόμενο κράτος μέλος. Η ανησυχητική αυτή απόκλιση μεταξύ των υποχρεώσεων της ΕΣΔΑ και της εγχώριας εθνικής νομοθεσίας, όπως και η εφαρμογή τους στην πράξη διαφαίνεται σε μελέτη του 2009⁸³.

Πρόσθετη κινητήρια δύναμη για την αλλαγή σε εθνικό επίπεδο όσο και σε επίπεδο Ένωσης αποτέλεσε η νομολογία του ΕΔΔΑ με την έκδοση μιας σειράς ισχυρών αποφάσεων, αρχής γενομένης από την υπόθεση Salduz κατά Τουρκίας, τονίζοντας τη σημασία της παροχής νομικών συμβουλών υπό κράτηση για όλους τους υπόπτους, σε όλες τις δικαιοδοσίες. Επανήλθε λοιπόν στο προσκήνιο το σχέδιο για τον Οδικό Χάρτη, υπενθυμίζοντάς μας πως το ευρωπαϊκό ποινικό δίκαιο και το δίκαιο της ΕΣΔΑ αποτελούν συγκοινωνούντα δοχεία. Τελικά, το 2009 ξεκίνησε η διαδικασία κατάρτισης πλήρους καταλόγου δικονομικών δικαιωμάτων της υπεράσπισης κατά το μήκος και πλάτος της ΕΕ με μια σταδιακή, βήμα - βήμα προσέγγιση⁸⁴ - ένα μέτρο κάθε φορά⁸⁵. Ο Οδικός Χάρτης ενσωματώθηκε στη συνέχεια στο ευρύτερο πλαίσιο του προγράμματος της Στοκχόλμης, το οποίο θέλησε με ταχύτητα να προωθήσει την ιδρυτική ιδέα μιας «ανοικτής» και «ασφαλούς» Ευρώπης «χτισμένης επάνω στα θεμελιώδη δικαιώματα». Σημειωτέον ότι ο Οδικός Χάρτης είχε αρχικά ως στόχο να εγγυάται ένα ελάχιστο επίπεδο δικονομικής προστασίας σε όλη την ΕΕ σε όλες τις ποινικές υποθέσεις (διασυνοριακές και εθνικές) όμως εν τέλει περιορίστηκε στις διασυνοριακές υποθέσεις. Το πρόγραμμα αυτό - το οποίο μπορεί πλέον να θεωρηθεί το "κύκνειο άσμα" για

⁸³ BRINGING JUSTICE INTO PRISON: FOR A COMMON EUROPEAN APPROACH, WHITE PAPER ON ACCESS TO JUSTICE FOR PRE-TRIAL DETAINEES, Ιούνιος 2019.

⁸⁴ Σημείο 11 του Προοιμίου: Τα θέματα αυτά, λόγω της σημασίας και της πολυπλοκότητάς τους, κρίνεται σκόπιμο να αντιμετωπισθούν με μια βαθμιαία προσέγγιση, με παράλληλη διασφάλιση της συνολικής συνέπειας. Με την εξέταση του τρόπου ανάληψης μελλοντικών δράσεων για συγκεκριμένο θέμα κάθε φορά μπορεί να αποδίδεται εστιασμένη προσοχή σε κάθε μεμονωμένο μέτρο, ώστε να είναι δυνατές η αναγνώριση και η αντιμετώπιση των προβλημάτων κατά τρόπο που να παρέχει προστιθέμενη αξία σε κάθε μέτρο.»

⁸⁵ Τσόλκα Όλ., ό.π., Αθήνα 2021, πλαγ. 44-45.

τα σχέδια δράσης στο πλαίσιο της δικαιοσύνης και εσωτερικών υποθέσεων - ήρθε να προστεθεί στην αλυσίδα των εξελίξεων που θα δρομολογούσε για την Ε.Ε η θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Λισαβόνας την 1.12.2009.

Η Συνθήκη της Λισαβόνας αποτελεί καταλυτικό σταθμό στην πορεία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, αλλά και στη σχέση μεταξύ ενωσιακού και ποινικού δικαίου. Ειδικότερα, η Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση τροποποιείται όχι μεν κατ' όνομα, αλλά ουσιωδώς κατά περιεχόμενο. Η δε Συνθήκη για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας μετονομάζεται σε Συνθήκη για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕΕ). Η δομή των τριών πυλώνων καταργείται και οι αλληλοεξαρτώμενες οντότητες συγχωνεύονται σε μία και μόνη: την Ευρωπαϊκή Ένωση, η οποία θεμελιώνεται στις δύο ανωτέρω Συνθήκες και ρητά πλέον διαθέτει νομική προσωπικότητα (άρθρα 1 και 46 ΣΕΕ).

Η αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης ενσωματώθηκε στο πρωτογενές ευρωπαϊκό δίκαιο (άρθρο 82 παράγραφος 1 της ΣΛΕΕ) και επομένως κωδικοποιήθηκε νομικά ως μέρος του πρωτογενούς δικαίου της ΕΕ. Παράλληλα προβλέφθηκε η νομική δεσμευτικότητα του αποκαλούμενου «Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων» (ΧΘΔΕΕ). Το ισχύον βασικό πλαίσιο της ΕΕ όσον αφορά τα δικονομικά δικαιώματα στις ποινικές διαδικασίες αποτελείται από το άρθρο 6 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση ("ΣΕΕ") και τον Χάρτη. Και τα δύο κείμενα αναφέρονται ρητά στο κεκτημένο της ΕΣΔΑ. Η «αστυνομική» και «δικαστική» συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις» αποτελεί, ως συστατικό στοιχείο του «χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης», συντρέχουσα -πλέον- αρμοδιότητα κράτους και Ευρωπαϊκής Ένωσης. Παράλληλα, στην Επιτροπή και το ΔΕΕ αναγνωρίζεται μια διευρυμένη αρμοδιότητα ελέγχου για την ερμηνεία και αποτελεσματική εφαρμογή του συναφούς ενωσιακού δικαίου στην εσωτερική έννομη τάξη.

Σύμφωνα με τον Μιτσιλέγκα⁸⁶, η θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Λισαβόνας συνιστά ένα μεγάλο βήμα στη «συνταγματοποίηση του ποινικού δικαίου της Ένωσης» και στην προώθηση ενός «μοντέλου» ποινικής δικαιοσύνης, «στην καρδιά» του οποίου βρίσκεται το άτομο, ως υποκείμενο. Η Συνθήκη της Λισαβόνας άλλαξε ριζικά την αρμοδιότητα του νομοθέτη της ΕΕ για τη νομοθεσία στον τομέα της ποινικής δικονομίας. Σε αντίθεση με την κατάσταση πριν από τη Λισαβόνα, υπάρχει πλέον ρητή αρμοδιότητα στο άρθρο 82 παράγραφος 2 της ΣΛΕΕ για την εναρμόνιση των εθνικών ποινικών διαδικασιών σε

⁸⁶ V. Mitsilegas, ό.π., σελ. 35 επ.

συγκεκριμένους τομείς και τονίζεται ότι η θέσπιση κοινών ελάχιστων κανόνων τίθεται προς διευκόλυνση της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης των αποφάσεων. Εξ αυτού του λόγου πραγματοποιήθηκε η αξιοσημείωτη νομοθετική δραστηριότητα στον τομέα αυτό, με την έκδοση ουσιαστικών Οδηγιών αναφορικά με τα δικαιώματα των κατηγορουμένων και των θυμάτων. Στόχος τους είναι η καθιέρωση ενός ελάχιστου επιπέδου προστασίας προκειμένου να διασφαλιστεί η απαιτούμενη ισοδυναμία για τα ποινικά δικονομικά συστήματα των κρατών μελών «διευκολύνοντας» την εφαρμογή της αμοιβαίας αναγνώρισης και φέρνοντας στο προσκήνιο τα δικονομικά δικαιώματα των υπόπτων και κατηγορουμένων.

Η ποινική δικαστική συνεργασία στην Ένωση περιλαμβάνει και την προσέγγιση των ουσιαστικών και δικονομικών ποινικών κανόνων κατά την παρ. 2 του άρθρου 83 ΣΛΕΕ όσο και σε μια σειρά από τομείς εγκληματικότητας που απαριθμούνται περιοριστικά στο άρθρο 83 παρ. 1 ΣΕΕ. Η Ένωση λοιπόν αποκτά εναρμονιστική αρμοδιότητα ως συμπλήρωμα της αμοιβαίας αναγνώρισης των αποφάσεων και συνδράμει στην ενίσχυση της συνεργασίας μεταξύ των εθνικών αρχών πρόληψης και καταστολής του εγκλήματος.

Στην παράγραφο 2 του άρθρου 82 ΣΕΕ, εξειδικεύεται περαιτέρω η σχετική αρμοδιότητα στο πεδίο του δικονομικού ποινικού δικαίου και τονίζεται ότι η θέσπιση μέσω Οδηγιών κοινών ελάχιστων κανόνων τίθεται προς διευκόλυνση της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης των αποφάσεων. Ειδικότερα, εκδόθηκε η Οδηγία 2010/ 64/ ΕΕ, σχετικά με το δικαίωμα σε μετάφραση και διερμηνεία, η Οδηγία 2012/ 13/ ΕΕ, σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών, η Οδηγία 2013/ 48/ ΕΕ, σχετικά με το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας και διαδικασίας εκτέλεσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης, καθώς και σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης τρίτου προσώπου σε περίπτωση στέρησης της ελευθερίας του και με το δικαίωμα επικοινωνίας με τρίτα πρόσωπα και με προξενικές αρχές κατά τη διάρκεια της στέρησης της ελευθερίας, η Οδηγία 2016/ 343/ ΕΕ, για την ενίσχυση ορισμένων πτυχών του τεκμηρίου αθωότητας και του δικαιώματος παράστασης του κατηγορουμένου στη δίκη του στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας, η Οδηγία 2016/ 800/ ΕΕ, σχετικά με τις δικονομικές εγγυήσεις για τα παιδιά που είναι ύποπτοι ή κατηγορούμενοι στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών, και η Οδηγία 2016/ 1919/ ΕΕ, σχετικά με τη δικαστική αρωγή για υπόπτους και κατηγορουμένους στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών και για καταζητούμενους σε διαδικασίες εκτέλεσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης - η οποία και θα αναλυθεί παρακάτω.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: Η Οδηγία (ΕΕ) 2016/ 1919 και η ενσωμάτωσή της στην ελληνική έννομη τάξη

I. Η πορεία προς την Οδηγία 2016/ 1919/ ΕΕ

Το 2009 η Ευρωπαϊκή Ένωση υιοθέτησε τον Οδικό Χάρτη για την ενίσχυση της προστασίας των υπόπτων και κατηγορουμένων σε ποινικές διαδικασίες. Ο Οδικός Χάρτης περιλαμβάνει έξι νέα μέτρα που πρέπει να εισαχθούν τα επόμενα χρόνια, αναφορικά με το δικαίωμα διερμηνείας και μετάφρασης, το δικαίωμα στην ενημέρωση, το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο, διαδικαστικές εγγυήσεις για τα παιδιά, το δικαίωμα στο τεκμήριο αθωότητας και το δικαίωμα νομικής συνδρομής. Τα δικαιώματα που προβλέπονται στον οδικό χάρτη αποτελούν παραδείγματα νέων αρμοδιοτήτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης όσον αφορά τις δικονομικές εγγυήσεις που εισήχθησαν με τη Συνθήκη της Λισαβόνας. Σκοπός του Οδικού Χάρτη ήταν η ενίσχυση της αμοιβαίας εμπιστοσύνης μεταξύ των δικαστικών αρχών στα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, με τη θέσπιση ελάχιστων κανόνων για τα δικονομικά δικαιώματα σε ολόκληρη την ΕΕ, η προώθηση της εφαρμογής της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης των δικαστικών αποφάσεων, σύμφωνα με το άρθρο 82 παράγραφος 2 της Συνθήκης για τη λειτουργία της ΕΕ (ΣΛΕΕ) και η βελτίωση της ισορροπίας μεταξύ των μέτρων που αποσκοπούν στη διευκόλυνση της δίωξης και της επιβολής ποινών, αφενός, και της προστασίας των δικονομικών δικαιωμάτων του ατόμου, αφετέρου.

Η έλλειψη ενδελεχούς κατανόησης της ουσίας μιας υπόθεσης, της περιπλοκότητας της διαδικασίας και των εννόμων συνεπειών μιας δικαστικής απόφασης, υπονομεύει την αποτελεσματική συμμετοχή στις δίκες. Εξ αυτού του λόγου ως αντίμετρο της πολυπλοκότητας του δικαίου υπάρχει το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο με σκοπό την καθοδήγηση του διαδίκου κατά τη διάρκεια της δικαστικής διαδικασίας για τη διασφάλιση της δικονομικής ισορροπίας. Μάλιστα, έχει θεσμοθετηθεί ως θεμελιώδες δικαίωμα - το άρθρο 6(3)(γ) της Σύμβασης (ΕΣΔΑ) και το άρθρο 47(2) του Χάρτη. Ωστόσο, το δικαίωμα αυτό καθεαυτό δεν παρέχει λύση καθώς θα πρέπει να επιφέρει και αποτελεσματικότητα. Μια από τις εκφάνσεις της αποτελεσματικής πρόσβασης σε δικηγόρο είναι και η δωρεάν νομική συνδρομή για τις περιπτώσεις που διαπιστώνεται οικονομική δυσχέρεια - η οποία συνιστά από μόνη της θεμελιώδες δικαίωμα, όπως ήδη αναπτύχθηκε παραπάνω.

Η δωρεάν νομική συνδρομή, η οποία στηρίζει την αρχή της «ισότητας των όπλων» μεταξύ δίωξης και υπεράσπισης, αποτελεί θεμέλιο για την απόλαυση άλλων βασικών δικαιωμάτων δίκαιης δίκης. Ως εκ τούτου, έχει προβλεφθεί στον Οδικό Χάρτη οδηγία αναφορικά με το εν λόγω δικαίωμα. Πρόκειται για την έκτη και τελευταία οδηγία που εγκρίθηκε από το Συμβούλιο τον Οκτώβριο του 2016 με καταληκτική ημερομηνία συμμόρφωσης στις 25 Μαΐου 2019⁸⁷. Σκοπός της οδηγίας είναι η διασφάλιση της αποτελεσματικότητας και απόλαυσης του δικαιώματος πρόσβασης σε δικηγόρο και από τους μη οικονομικά ευχερείς κατηγορουμένους.

Αξίζει να επισημανθεί ότι αρχικά ο οδικός χάρτης προέβλεπε στο πλαίσιο του Μέτρου Γ το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο και τη δωρεάν νομική συνδρομή ως ενιαία λύση λόγω της άρρηκτης αλληλοσύνδεσής τους. Ωστόσο, η Επιτροπή αποφάσισε το διαχωρισμό του Μέτρου Γ σε δύο μέρη. Οι λόγοι αυτής της στρατηγικής οφείλονται στην αποσπασματικότητα των διαθέσιμων πληροφοριών ως προς το δικαίωμα της νομικής συνδρομής άρα και στην αφιέρωση περισσότερου χρόνου για την προετοιμασία υποβολής αντίστοιχης πρότασης, καθώς και στο περίπλοκο ζήτημα της ερμηνείας του δόγματος *Salduz*. Τελικά, κρίθηκε σκόπιμο να συνδυαστεί μια πτυχή του Μέτρου C με το Μέτρο D⁸⁸.

Στις 26 Οκτωβρίου 2016 εκδόθηκε η Οδηγία (ΕΕ) 2016/1919 (στο εξής η «Οδηγία») σχετικά με τη νομική αρωγή για υπόπτους και κατηγορουμένους σε ποινικές υποθέσεις και για τους καταζητούμενους σε διαδικασίες εκτέλεσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης. Θεσπίζει κοινούς ελάχιστους κανόνες με σκοπό την εναρμόνιση των εθνικών νομοθεσιών αναφορικά με τις ελάχιστες προδιαγραφές για τη νομική συνδρομή σε ποινικές υποθέσεις. Συνεπώς, τα κράτη μέλη έχουν την διακριτική ευχέρεια θέσπισης υψηλότερου επιπέδου προστασίας με

⁸⁷ Άρθρ. 12§1 [Σημειώνεται ότι στα τέλη του έτους 2019 η εν λόγω Οδηγία είχε ενσωματωθεί από όλα τα κράτη μέλη που δεσμεύονται από αυτή (πλην δηλαδή της Ιρλανδίας, της Δανίας και του Ηνωμένου Βασιλείου), εκτός από τη Μάλτα. Η Ελλάδα, υπό την ισχύ του νέου ΚΠΔ και του Ν 3226/2004, έχει μόνον εν μέρει συμμορφωθεί προς τις διατάξεις της. Διεξοδικότερα θα αναλυθεί σε επόμενο κεφάλαιο. Εγείρονται ερωτήματα ως προς την ποιότητα της προσφερόμενης νομικής συνδρομής καθώς δεν έχει νομοθετηθεί ένα σύστημα καταγραφής παραπόνων από τους ωφελούμενους μέσω επίσημης και αμερόληπτης διαδικασίας ούτε σύστημα αξιολόγησης της ποιότητας και επάρκειας της προσφερόμενης υπηρεσίας, δεν υφίσταται δυνατότητα ανάθεσης υπόθεσης σε δικηγόρο βάσει της ειδικεύσεως και εμπειρίας του και εν γένει παρατηρείται παντελής έλλειψη λογοδοσίας αλλά και γνώσης της έκβασης της εκάστοτε δίκης. Άλλωστε λόγω της υποχρηματοδότησης δεν επιθυμούν πολλοί δικηγόροι να αφιερώσουν χρόνο στην ανηλεφθείσα υπόθεση].

⁸⁸ Flynn A., Hodgson J., McCulloch J. and Naylor B., *Legal Aid and the Right to a Fair Trial: A Question of Human Rights*, 40 (1) Melbourne University Law Review, 2016, σελ. 235. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: [Legal Aid and Access to Legal Representation: Redefining the Right to a Fair Trial by Asher Flynn, Jacqueline Hodgson, Jude McCulloch, Bronwyn Naylor :: SSRN](#), τελευταία επίσκεψη στις 5.10.2022.

όριο την ομαλή δικαστική συνεργασία⁸⁹. Η παρούσα Οδηγία αποσκοπεί στην διασφάλιση της αποτελεσματικότητας πρόσβασης σε δικηγόρο της Οδηγίας 2013/48/ΕΕ. Συνδέεται και με το άρθρο 3 (1)(β) της Οδηγίας 2012/13/ΕΕ αναφορικά με το δικαίωμα ενημέρωσης στο πλαίσιο των ποινικών διαδικασιών.

II. Το κανονιστικό πλαίσιο της Οδηγίας

Το προσωπικό πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας αποτέλεσε αντικείμενο μακρών συζητήσεων κατά το στάδιο διαπραγματεύσεων. Ειδικότερα, στο πρώτο σχέδιό της από την Επιτροπή προβλεπόταν η θέσπιση κανόνων για την προσωρινή νομική συνδρομή σε ποινικές διαδικασίες και σε διαδικασίες ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης⁹⁰. Επρόκειτο για ένα είδος επείγουσας νομικής συνδρομής προσωρινού χαρακτήρα που θα παρέχεται σε περιπτώσεις διακύβευσης της στέρησης της ελευθερίας. Ως προς την προσέγγιση της Επιτροπής εναντιώθηκαν ορισμένα Κράτη μέλη προτάσσοντας την εξαίρεση ορισμένων ήσσονος σημασίας αδικημάτων από το πεδίο εφαρμογής της οδηγίας και την εισαγωγή ρήτρας αναλογικότητας στο κείμενο. Παράλληλα, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο είχε εκφράσει μια πιο φιλόδοξη στάση. Ειδικότερα, υποστήριξε ότι πρέπει να ευθυγραμμιστεί με το πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 2013/48/ΕΕ σχετικά με την πρόσβαση σε δικηγόρο και επομένως να μην περιοριστεί το πεδίο εφαρμογής μόνο σε περιπτώσεις στερητικών της ελευθερίας ποινών⁹¹. Μεταξύ των προτάσεων του Κοινοβουλίου συμπεριλαμβάνονταν και διατάξεις για την ορθή αξιολόγηση της οικονομικής κατάστασης ενός προσώπου («έλεγχος των πόρων») και του συμφέροντος της δικαιοσύνης («έλεγχος της βασιμότητας») όπως επίσης και για την διασφάλιση της ποιότητας της παρεχόμενης νομικής συνδρομής (όπως με προγράμματα κατάρτισης). Το τελικό κείμενο της Οδηγίας ήταν αποτέλεσμα μιας μακράς διαδικασίας συζητήσεων και συμβιβασμών.

Το προσωπικό πεδίο εφαρμογής της παρούσας Οδηγίας είναι στενότερο από αυτό της Οδηγίας 2013/48/ ΕΕ. Σύμφωνα με το άρθρο 2(1) ορίζεται ρητώς ότι «εφαρμόζεται σε

⁸⁹ Βλ. αιτιολογικές σκέψεις 1,16 και 30 και άρθρο 1 της Οδηγίας.

⁹⁰ European Commission (2013), Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on provisional legal aid for suspects or accused persons deprived of liberty and legal aid in European arrest warrant proceedings, COM(2013) 824 final, Brussels, και European Commission, Recommendation of 27 November 2013 on the right to legal aid for suspected or accused persons in criminal proceedings, OJ 013 C 378.

⁹¹ Perinaud C., Legal aid in criminal proceedings: will the European Parliament improve the Council's "general approach" ?, 2015, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: [Legal aid in criminal proceedings : will the European Parliament improve the Council's "general approach" ? – European Area of Freedom Security & Justice \(free-group.eu\)](https://www.free-group.eu/en/legal-aid-in-criminal-proceedings-will-the-european-parliament-improve-the-councils-general-approach/), τελευταία επίσκεψη στις 15.09.2022.

υπόπτους και κατηγορουμένους στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών οι οποίοι έχουν το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο σύμφωνα με την Οδηγία 2013/48/ΕΕ και πρόκειται για πρόσωπα που: α) στερούνται της ελευθερίας τους· β) απαιτείται να επικουρούνται από δικηγόρο βάσει του ενωσιακού ή του εθνικού δικαίου⁹²· ή γ) υποχρεούνται ή επιτρέπεται να παρίστανται σε ανακριτική πράξη ή πράξη συλλογής αποδεικτικών στοιχείων, η οποία περιλαμβάνει κατ' ελάχιστον τα ακόλουθα: i) διέλευση προσώπων για αναγνώριση, ii) κατ' αντιπαράσταση εξετάσεις, iii) αναπαραστάσεις του εγκλήματος». Από τα παραπάνω προκύπτει, λοιπόν, ότι πρέπει να συντρέχει και μια από τις περιπτώσεις των στοιχείων α- γ προκειμένου να τύχει εφαρμογής η Οδηγία. Ως προς την περίπτωση της στέρησης της ελευθερίας, η αιτιολογική σκέψη 15 δίνει κατευθυντήριες γραμμές αναφορικά με τις περιπτώσεις που δεν υπάγονται στην έννοια⁹³.

Κατά την αρχική, βέβαια, πρόταση της Επιτροπής γινόταν μνεία μόνο για τις περιπτώσεις στέρησης της ελευθερίας. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, ωστόσο, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, αντέδρασε κρίνοντας μη φιλόδοξη την πρόταση της Επιτροπής και τόνισε την ανάγκη εφαρμογής της Οδηγίας σε υπόπτους και κατηγορουμένους στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών οι οποίοι έχουν το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο σύμφωνα με την Οδηγία περί του δικαιώματος πρόσβασης σε συνήγορο ανεξαρτήτως αν στερούνται την ελευθερία τους - ως εκ τούτου θα επιτευχθεί και η εναρμόνιση με την Οδηγία 2013/48/ΕΕ. Το Συμβούλιο, ωστόσο, κατά τη διαδικασία των τριλόγων διαφώνησε με τη θέση του Κοινοβουλίου για διεύρυνση του πεδίου εφαρμογής. Εξ αρχής φάνηκε απρόθυμο στην ιδέα μιας ισχυρής Οδηγίας για τη νομική συνδρομή χωρίς να αφήνει έδαφος για πραγματική πρόοδο στις διαπραγματεύσεις. Ειδικότερα, υποστήριζε σθεναρά τις θέσεις του μερικές εκ των οποίων ήταν το περιορισμένο πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας και δη εφαρμογή μόνο σε όσους στερούνται την ελευθερία τους εξαιρουμένων των ήσσονος σημασίας αδικημάτων, η εφαρμογή του κριτηρίου του συμφέροντος της δικαιοσύνης στην προσωρινή νομική συνδρομή, η μη επέκταση της νομικής συνδρομής σε όσους δεν είχαν χαρακτηριστεί ύποπτοι κατά το αρχικό στάδιο της διαδικασίας, η μη συμπερίληψη διάταξης για τα ένδικα μέσα. Η Ολλανδική Προεδρία, ωστόσο, κατάφερε να φέρει εις πέρας και με επιτυχία το έργο της και

⁹² Βλ. παρ' ημίν άρθρ. 340§1 εδ. β', γ' ΚΠΔ.

⁹³ Οι ακόλουθες περιπτώσεις δεν συνιστούν στέρηση της ελευθερίας υπό την έννοια της παρούσας οδηγίας, υπό την προϋπόθεση ότι αυτό είναι συμβατό με το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη: η ταυτοποίηση του υπόπτου ή του κατηγορουμένου, η απόφαση για το κατά πόσο θα πρέπει να διεξαχθεί έρευνα, ο έλεγχος σχετικά με την κατοχή όπλων ή σχετικά με άλλα παρεμφερή ζητήματα ασφαλείας, η διεξαγωγή ανακριτικών πράξεων ή πράξεων συλλογής αποδεικτικών στοιχείων πέραν εκείνων που αναφέρονται ρητά στην παρούσα οδηγία, όπως είναι ο σωματικός έλεγχος, η σωματική εξέταση, η εξέταση αίματος, το αλκοτέστ ή παρόμοιες δοκιμασίες, ή η λήψη φωτογραφιών ή δακτυλικών αποτυπωμάτων, η υποχρέωση του υπόπτου ή του κατηγορουμένου να εμφανιστεί ενώπιον αρμόδιας αρχής, σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο.

να εγκριθεί εν τέλει το κείμενο έπειτα από πληθώρα διαπραγματεύσεων και συμβιβασμών, την τελευταία ημέρα της λήξης της Προεδρίας, στις 30 Ιουνίου 2016⁹⁴.

Η Οδηγία λαμβάνει επίσης υπόψη, στην παράγραφο 2, τη διασυννοριακή διάσταση των ποινικών υποθέσεων και προβλέπει τη λεγόμενη διπλή νομική συνδρομή που θα πρέπει να είναι διαθέσιμη στο πρόσωπο που εκζητείται στο πλαίσιο της διαδικασίας Ευρωπαϊκού Εντάλματος Σύλληψης, τόσο από το κράτος εκτέλεσης όσο και από το κράτος έκδοσης. Έτσι, λοιπόν, πέραν του διορισμού συνηγόρου στο κράτος εκτέλεσης του ΕΕΣ, προβλέπεται δυνητικά ο διορισμός συνηγόρου μέσω του θεσμού της νομικής βοήθειας και στο κράτος έκδοσης του ΕΕΣ.

Ταυτόχρονα, η οδηγία λαμβάνει υπόψη τη δυναμική φύση της ποινικής διαδικασίας, για αυτό και προβλέπει στο άρθρο 2 (3) την περίπτωση που μάρτυρες καθίστανται εν τέλει ύποπτοι κατά τη διαδικασία της ανάκρισης. Από τη συνδυαστική ανάγνωση του συγκεκριμένου άρθρου και των αιτιολογικών σκέψεων 9⁹⁵ και 10⁹⁶ της Οδηγίας προκύπτει η μη εφαρμογή του δικαιώματος σε νομική συνδρομή στις περιπτώσεις α) μη πρόβλεψης από την Οδηγία 2013/48/ΕΕ του δικαιώματος πρόσβασης σε συνήγορο, β) παραίτησης του δικαιώματος πρόσβασης σε συνήγορο και μη ανάκληση αυτής και γ) προσωρινής και κατ' εξαίρεσης παρέκκλισης από το δικαίωμα σε δικηγόρο κατά τα οριζόμενα στην Οδηγία 2013/48/ΕΕ.

Σύμφωνα με την παράγραφο 4, η νομική συνδρομή παρέχεται μόνο στην επ' ακροατηρίου ποινική διαδικασία στις περιπτώσεις των ήσσονος σημασίας αδικημάτων και ειδικότερα σε επιβαλλόμενες κυρώσεις από αρχές με ποινική αρμοδιότητα, πέραν του δικαστηρίου, με δυνατότητα προσφυγής στο δικαστήριο και σε μη στερητικές της ελευθερίας ποινές⁹⁷.

⁹⁴ Έγγραφο του Συμβουλίου ST 10665/16.

⁹⁵ Αιτιολογική σκέψη 9 της Οδηγίας: «Με την επιφύλαξη του άρθρου 6 της οδηγίας (ΕΕ) 2016/800, η παρούσα οδηγία δεν θα πρέπει να εφαρμόζεται σε ύποπτους ή κατηγορούμενους ή καταζητούμενους οι οποίοι παραιτήθηκαν από το δικαίωμά τους για πρόσβαση σε δικηγόρο, σύμφωνα με το άρθρο 9 ή το άρθρο 10 παράγραφος 3, αντιστοίχως, της οδηγίας 2013/48/ΕΕ, και δεν έχουν ανακαλέσει την παραίτηση αυτή, ή όταν τα κράτη μέλη έχουν εφαρμόσει τις προσωρινές παρεκκλίσεις σύμφωνα με το άρθρο 3 παράγραφος 5 ή 6 της οδηγίας 2013/48/ΕΕ, για το χρονικό διάστημα κατά το οποίο διαρκούν οι παρεκκλίσεις αυτές».

⁹⁶ Αιτιολογική σκέψη 10 της Οδηγίας: «Στην παρούσα οδηγία γίνεται συνεπώς ρητή παραπομπή στη συγκεκριμένη περίπτωση κατά την οποία ένα τέτοιο πρόσωπο καθίσταται ύποπτος ή κατηγορούμενος κατά τη διάρκεια εξέτασης από την αστυνομία ή από άλλη αρχή επιβολής του νόμου στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας. Αν, κατά τη διάρκεια τέτοιας εξέτασης, πρόσωπο που δεν είναι ύποπτος ή κατηγορούμενος καταστεί ύποπτος ή κατηγορούμενος, η εξέταση θα πρέπει να ανασταλεί αμελλητί. Ωστόσο, θα πρέπει η εξέταση να μπορεί να συνεχιστεί, αν γνωστοποιηθεί στο ενδιαφερόμενο πρόσωπο ότι κατέστη ύποπτος ή κατηγορούμενος και ότι μπορεί να ασκήσει πλήρως τα δικαιώματα που προβλέπονται από την παρούσα οδηγία».

⁹⁷ Η προσέγγιση αυτή αντλεί στοιχεία από τη νομολογία του ΕΔΔΑ σύμφωνα με την οποία η εξαίρεση ήσσονος σημασίας "ποινικών" αδικημάτων που τιμωρούνται από τις διοικητικές αρχές από το πεδίο εφαρμογής του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη (συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος σε νομική συνδρομή) δεν είναι ασυμβίβαστη με τη Σύμβαση, υπό την προϋπόθεση ότι το πρόσωπο μπορεί να ασκήσει έφεση ή να προσβάλει την απόφαση ενώπιον δικαστηρίου που προσφέρει τις εγγυήσεις του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ.

Η Οδηγία, βασιζόμενη στο άρθρο 47 εδ. γ του Χάρτη το οποίο αντιστοιχεί στο άρθρο 6 (3)(γ) της ΕΣΔΑ, θέτει δύο βασικές προϋποθέσεις προκειμένου να παρασχεθεί νομική συνδρομή: α) έλλειψη επαρκών πόρων και β) το συμφέρον⁹⁸ της δικαιοσύνης πρέπει να απαιτεί την παροχή νομικής συνδρομής. Η παράγραφος 2 του άρθρου 4 παρέχει στα κράτη μέλη ευρεία διακριτική ευχέρεια ως προς τον τρόπο με τον οποίο αξιολογούν αν ένα πρόσωπο δικαιούται νομική συνδρομή εφαρμόζοντας τον έλεγχο επάρκειας πόρων, έλεγχο βασιμότητας ή και τα δύο. Η οδηγία δεν παρέχει ούτε τον ακριβή ορισμό ούτε το χρονικό σημείο εξέτασης των «επαρκών πόρων» αλλά απαριθμεί, στην παράγραφο 3, ενδεικτικά κάποιους αντικειμενικούς παράγοντες. Ειδικότερα, απαιτεί από τα κράτη μέλη να λαμβάνουν υπόψη παράγοντες, όπως το εισόδημα, την περιουσία, την οικογενειακή κατάσταση⁹⁹, το κόστος της συνδρομής δικηγόρου, το βιοτικό επίπεδο, προκειμένου να προσδιορίσουν να έχει ή όχι το πρόσωπο «επαρκείς οικονομικούς πόρους». Η Οδηγία βασίστηκε κυρίως στην απόφαση του ΕΔΔΑ στην υπόθεση Pakelli¹⁰⁰, τόσο για τον ενδεικτικό καθορισμό των παραγόντων όσο και για το βάρος απόδειξης της διάθεσης επαρκών πόρων. Σύμφωνα με το ΕΔΔΑ, αν ένα πρόσωπο προσφερθεί να αποδείξει την έλλειψη επαρκών πόρων και δεν υπάρχουν σαφείς ενδείξεις περί του αντιθέτου, φαίνεται ότι πληρούνται η προϋπόθεση σχετικά με την έλλειψη επαρκών πόρων.

Εκ της γενικής νομικής αρχής περί αποτελεσματικής; δικαστικής προστασίας έχει νομολογηθεί¹⁰¹ ότι κάθε περιορισμός των θεμελιωδών δικαιωμάτων πρέπει να είναι αναλογικός και να σέβεται την ουσία του συγκεκριμένου δικαιώματος. Συνεπώς, κατά τον έλεγχο επάρκειας πόρων είναι απαραίτητο να μην περιορίζεται υπερβολικά το δικαίωμα σε νομική συνδρομή και, ως εκ τούτου, το δικαίωμα αποτελεσματικής συνδρομής δικηγόρου - ειδάλλως παραβιάζεται η Οδηγία και ο Χάρτης. Το ΔΕΕ έκρινε στην υπόθεση DEB Deutsche

⁹⁸ Η αόριστη αυτή νομική έννοια δεν απαντά στον Χάρτη αλλά βασίζεται στο άρθρο 6(3)(γ) της ΕΣΔΑ.

⁹⁹ Τα κράτη θα πρέπει να διασφαλίσουν ότι ο τρόπος με τον οποίο αξιολογούν αυτούς τους παράγοντες δεν δημιουργεί διακρίσεις. Βλ. COMMISSION RECOMMENDATION of 27 November 2013 on the right to legal aid for suspects or accused persons in criminal proceedings (2013/C 378/03), Section 2, par. 7. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2013:378:FULL&from=NL>.

¹⁰⁰ ΕΔΔΑ, Pakelli κατά Γερμανίας, (Application no 8398/78), Απόφαση 25 Απριλίου 1983, παρ.34 όπου αναφέρει: «Admittedly, these particulars are not sufficient to prove beyond all doubt that the applicant was indigent at the relevant time; however, having regard to his offer to the Federal Court to prove his lack of means and in the absence of clear indications to the contrary, they lead the Court to regard the first of the two conditions contained in Article 6 para. 3 (c) (...) as satisfied».

¹⁰¹ C-418/11, Texdata Software GmbH, Απόφαση της 26ης Σεπτεμβρίου 2013, σκέψη 84: «Εντούτοις, από πάγια νομολογία προκύπτει ότι τα θεμελιώδη δικαιώματα δεν αποτελούν απόλυτα προνόμια, αλλά μπορούν να περιέχουν περιορισμούς, υπό την προϋπόθεση ότι οι περιορισμοί αυτοί ανταποκρίνονται πράγματι σε σκοπούς γενικού συμφέροντος που επιδιώκει το επίμαχο μέτρο και δεν αποτελούν, λαμβανομένου υπόψη του επιδιωκόμενου σκοπού, υπέρμετρη και επαχθή επέμβαση θίγουσα την ίδια την ουσία των ούτως διασφαλιζόμενων δικαιωμάτων».

Energiehandels- und Beratungsgesellschaft mbH κατά Bundesrepublik Deutschland¹⁰² ότι η αρχή της αποτελεσματικότητας που εφαρμόζεται στο πλαίσιο της δικαστικής συνδρομής μπορεί να καλύπτει την απαλλαγή για την προκαταβολή των δικαστικών εξόδων και/ή τη συνδρομή ενός δικηγόρου τονίζοντας στην σκέψη 60 ότι εναπόκειται στον δικαστή η εξέταση αν οι προϋποθέσεις για την παροχή του ευεργετήματος πενίας συνιστούν περιορισμό του δικαιώματος πρόσβασης στη δικαιοσύνη θίγοντας τον ίδιο τον πυρήνα του.

Σύμφωνα με τον προβλεπόμενο στην παράγραφο 4 έλεγχο βασιμότητας, τα Κράτη μέλη καλούνται να λάβουν υπόψη τρία κριτήρια για τη διαπίστωση της παροχής ή μη νομικής συνδρομής: τη σοβαρότητα του ποινικού αδικήματος¹⁰³, την πολυπλοκότητα της υπόθεσης και τη βαρύτητα της επίμαχης ποινής. Η απαρίθμηση της παραγράφου 4 είναι αποκλειστική σε αντίθεση με εκείνη της παραγράφου 3. Το ΕΔΔΑ, όπως είδαμε και σε προηγούμενο κεφάλαιο, παραπέμπει και σε ένα τέταρτο κριτήριο: κοινωνική και προσωπική κατάσταση του ενδιαφερομένου - κριτήριο το οποίο δεν συμπεριλαμβάνεται στην αποκλειστική απαρίθμηση της παραγράφου 4. Αντιθέτως, η Οδηγία κάνει ειδική αναφορά σε ευάλωτα άτομα στο άρθρο 9¹⁰⁴, υποχρεώνοντας τα κράτη μέλη να λαμβάνουν υπόψη τις «ιδιαιτερές ανάγκες των ευάλωτων υπόπτων, κατηγορουμένων και καταζητουμένων»; άλλως παραβιάζεται η Οδηγία και το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ.

Δεδομένου της ευρείας διακριτικής ευχέρειας των κρατών μελών κατά την εκπόνηση των άνω δυο ελέγχων, έχει δημιουργηθεί ένα δίκτυο ασφαλείας. Ανεξαρτήτως, λοιπόν, των κριτηρίων του ελέγχου βασιμότητας, ο τελευταίος θεωρείται ότι πληρούται σε κάθε περίπτωση στις ακόλουθες δύο περιπτώσεις (άρθρο 4, παράγραφος 4, εδάφιο β): α) όταν ένας ύποπτος ή κατηγορούμενος προσάγεται ενώπιον αρμόδιου δικαστηρίου ή δικαστή προκειμένου να αποφασίσει σχετικά με την κράτηση σε οποιοδήποτε στάδιο της διαδικασίας εντός του πεδίου εφαρμογής της παρούσας οδηγίας· και β) κατά τη διάρκεια της κράτησης. Η «κράτηση» εν προκειμένω έχει περιορισμένη έννοια: αναφέρεται στην προσωρινή (ή προσωρινή) κράτηση, δηλαδή, εξαιρουμένης της κράτησης μετά τη δίκη, η οποία αναφέρεται στην περίοδο κατά την οποία ένα άτομο εκτίει ποινή¹⁰⁵. Αυτό προκύπτει από τη στενή σχέση

¹⁰² C- 279/09, Απόφαση της 22ας Δεκεμβρίου 2010.

¹⁰³ Τα ήσσονος σημασίας αδικήματα θεωρούνται εκτός του πεδίου εφαρμογής της οδηγίας σε ορισμένες περιπτώσεις για αυτό και η αιτιολογική σκέψη 13 της Οδηγίας ορίζει «Υπό την προϋπόθεση ότι αυτό είναι συμβατό με το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη, μπορεί να κριθεί για ορισμένα αδικήματα ήσσονος σημασίας ότι δεν πληρούνται οι προϋποθέσεις του βασίμου της αίτησης».

¹⁰⁴ Η διάταξη αυτή αποτελεί σχεδόν κυριολεκτικό αντίγραφο του άρθρου 13 της οδηγίας 2013/48/ΕΕ.

¹⁰⁵ Cras St., The Directive on the Right to Legal Aid in Criminal and EAW Proceedings, eucrim, Issue 1/2017, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: [The Directive on the Right to Legal Aid in Criminal and EAW Proceedings - eucrim](#), τελευταία επίσκεψη στις 2.10.2022.

μεταξύ της οδηγίας για το ευεργέτημα πενίας και της οδηγίας σχετικά με την πρόσβαση σε δικηγόρο, η οποία εφαρμόζεται «μέχρι την ολοκλήρωση της διαδικασίας, η οποία νοείται ως ο τελικός προσδιορισμός του κατά πόσον ο ύποπτος ή ο κατηγορούμενος έχει διαπράξει το αδίκημα». Επιπλέον, δεδομένου ότι η κράτηση πρέπει να διαταχθεί από δικαστήριο ή δικαστή, η αστυνομική κράτηση και άλλες παρόμοιες μορφές στέρησης της ελευθερίας εξαιρούνται από αυτήν την έννοια.

Στην παράγραφο 5, η οδηγία προβλέπει ότι τα κράτη μέλη θα πρέπει να χορηγούν το ευεργέτημα πενίας χωρίς αδικαιολόγητη καθυστέρηση και, το αργότερο, πριν από την ανάκριση ή πριν από τη διενέργεια ανακριτικής πράξης ή πράξης συλλογής αποδεικτικών στοιχείων του άρθρου 2(1)(γ)¹⁰⁶. Η διάταξη αυτή προφανώς δεν θα πρέπει να ερμηνεύεται ως αυτοτελής διάταξη που υποχρεώνει τα κράτη μέλη να χορηγούν νομική συνδρομή¹⁰⁷. Η διάταξη αυτή καλείται να ερμηνευθεί ως εξής: "Όταν πρόκειται να χορηγηθεί δικαστική αρωγή σύμφωνα με το παρόν άρθρο, τα κράτη μέλη μεριμνούν ώστε το ευεργέτημα αυτό [...]". Εάν τα κράτη δεν είναι σε θέση να χορηγήσουν νομική συνδρομή σε αυτό το στάδιο, η αιτιολογική σκέψη 19 της οδηγίας τα υποχρεώνει να έχουν κάποια προσωρινή ή επείγουσα νομική συνδρομή. Ασφαλώς, θα πρέπει να διασφαλίζεται η τήρηση των όρων της Οδηγίας 2013/48/ΕΕ για την επικοινωνία του διορισθέντος συνηγόρου με τον ύποπτο/κατηγορούμενο πριν από την εξέτασή του.

Το δίκαιο της ΕΕ καθιερώνει το δικαίωμα "διπλής" νομικής εκπροσώπησης, δηλαδή το δικαίωμα σε δικηγόρο τόσο στο κράτος μέλος εκτέλεσης όσο και στο κράτος μέλος έκδοσης¹⁰⁸. Κατά συνέπεια, το δικαίωμα νομικής συνδρομής υφίσταται σε ΕΕΣ τόσο στα κράτη έκδοσης όσο και στα κράτη εκτέλεσης. Αξιοσημείωτο είναι ότι το ζήτημα της παροχής νομικής συνδρομής στο κράτος έκδοσης προκάλεσε τις αντιδράσεις του Συμβουλίου, το οποίο εν τέλει υπό πίεση δέχτηκε σχετική πρόβλεψη στο άρθρο 5 της Οδηγίας υπό τις εξής προϋποθέσεις: α) οι διατάξεις σχετικά με το ευεργέτημα πενίας για τον δικηγόρο στο κράτος έκδοσης θα πρέπει να εφαρμόζονται μόνο στα ΕΕΣ που εκδίδονται με σκοπό την άσκηση

¹⁰⁶ Δεν υπάρχει αντίστοιχη ρύθμιση στο άρθρο 5 της Οδηγίας.

¹⁰⁷ Cras, St., ό.π.

¹⁰⁸ Σύμφωνα με το άρθρο 10 παράγραφοι 4 και 5 της Οδηγίας για την πρόσβαση σε δικηγόρο, η αρμόδια αρχή ενός κράτους εκτέλεσης υποχρεούται, χωρίς αδικαιολόγητη καθυστέρηση, να ενημερώνει το άτομο που έχει συλληφθεί δυνάμει ΕΕΣ για το δικαίωμά του σε δικηγόρο τόσο στο κράτος έκδοσης όσο και στο κράτος εκτέλεσης. Εάν το συλληφθέν πρόσωπο επιλέγει να ασκήσει το δικαίωμά του για νομική εκπροσώπηση στο κράτος έκδοσης, η αρμόδια αρχή του κράτους εκτέλεσης πρέπει να επικοινωνεί με τις αντίστοιχες αρχές του κράτους έκδοσης, και οι τελευταίες πρέπει να με τη σειρά του να παράσχει στον καταζητούμενο τις απαραίτητες πληροφορίες για να διευκολύνει την πρόσβασή του σε δικηγόρο. Αυτό απαιτεί αποτελεσματικά συστήματα νομικής συνδρομής και επικοινωνία μεταξύ των κρατών μελών.

ποινικής δίωξης¹⁰⁹, και β) το ευεργέτημα πενίας θα πρέπει να παρέχεται μόνο «στον βαθμό που το ευεργέτημα αυτό είναι αναγκαίο για τη διασφάλιση αποτελεσματικής πρόσβασης στη δικαιοσύνη¹¹⁰». Στην παράγραφο 3 του ιδίου άρθρου προβλέπεται μόνο έλεγχος πόρων και όχι έλεγχος βασιμότητας όσον αφορά το ευεργέτημα πενίας στις διαδικασίες ΕΕΣ (τόσο για τον δικηγόρο στο κράτος εκτέλεσης όσο και στο κράτος έκδοσης).

Η Επιτροπή ήδη από το στάδιο υποβολής της προτάσεώς της είχε προβλέψει διατάξεις για τη διασφάλιση της ανεξαρτησίας και της ποιότητας του παρεχόμενου ευεργετήματος πενίας. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο κινήθηκε σε παρόμοια γραμμή προτείνοντας οι αποφάσεις σχετικά με τη χορήγηση ή μη νομικής συνδρομής και οι αποφάσεις σχετικά με τον διορισμό δικηγόρων να λαμβάνονται αμέσως από ανεξάρτητη αρμόδια αρχή και τα κράτη μέλη να διασφαλίζουν ουσιαστικές εγγυήσεις κατά της αυθαιρεσίας. Το τελευταίο δεν περιλάμβανε στην έννοια της αρμόδιας αρχής την αστυνομία ή την εισαγγελία προκειμένου να εξασφαλιστεί η απαιτούμενη διαφάνεια και ανεξαρτησία. Στο τελικό κείμενο βέβαια της Οδηγίας, στο άρθρο 6, γίνεται λόγος αόριστα για «αρμόδια αρχή» - βέβαια η αιτιολογική σκέψη 24 δίνει την εξής διευκρίνιση *«Η αρμόδια αρχή θα πρέπει να είναι ανεξάρτητη αρχή αρμόδια να λαμβάνει αποφάσεις σχετικά με την παροχή δικαστικής αρωγής ή δικαστήριο, ακόμη και μονομελές. Σε περιπτώσεις κατεπείγοντος θα πρέπει, ωστόσο, να είναι δυνατή η προσωρινή συμμετοχή των αστυνομικών και εισαγγελικών αρχών, εφόσον τούτο είναι απαραίτητο για την έγκαιρη παροχή δικαστικής αρωγής»*. Σε περίπτωση απορριπτικής απόφασης, ο ύποπτος/ κατηγορούμενος/ εκζητούμενος πρέπει να ενημερώνεται γραπτώς.

Η αποτελεσματική υπεράσπιση εξαρτάται από την αποτελεσματική νομική συνδρομή, η οποία εξαρτάται από την ποιότητα των νομικών παρεχόμενης νομικής συνδρομής. Εξ αυτού του λόγου η Οδηγία εστιάζει σημαντικά στην ποιότητα της νομικής συνδρομής, επιβάλλοντας μια υποχρέωση στα κράτη μέλη να διασφαλίζουν ότι η νομική συνδρομή που παρέχεται στα δικαιούχα πρόσωπα είναι επαρκούς ποιότητας για τη διασφάλιση της αμεροληψίας της διαδικασίας, με τον δέοντα σεβασμό στην ανεξαρτησία του δικηγορικού επαγγέλματος. Για την επίτευξη του στόχου αυτού, η Οδηγία ορίζει στο άρθρο 7 σε συνδυασμό με τις αιτιολογικές σκέψεις 25-26 ότι τα κράτη μέλη πρέπει να λαμβάνουν όλα τα αναγκαία μέτρα, συμπεριλαμβανομένης της κατάλληλης χρηματοδότησης και κατάρτισης

¹⁰⁹ Οι διατάξεις σχετικά με το ευεργέτημα πενίας για τον δικηγόρο στο κράτος έκδοσης δεν εφαρμόζονται στα ΕΕΣ που εκδίδονται με σκοπό την εκτέλεση ποινής. Η βασική ιδέα είναι ότι οι καταζητούμενοι είχαν ήδη το πλεονέκτημα της πρόσβασης σε δικηγόρο –και ενδεχομένως νομική συνδρομή– κατά τη διάρκεια της δίκης που οδήγησε στην επιβολή της σχετικής ποινής.

¹¹⁰ Αιτιολογική σκέψη 21.

των δικηγόρων που παρέχουν νομική συνδρομή σε ποινικές υποθέσεις, καθώς και για τα πρόσωπα που συμμετέχουν στη λήψη αποφάσεων διαδικασία λήψης αποφάσεων σχετικά με τη νομική συνδρομή, αλλά και της αντικατάστασης του συνηγόρου.

Παράλληλα, στο άρθρο 8¹¹¹ διατυπώνεται η υποχρέωση των Κρατών μελών να διασφαλίζουν στα πρόσωπα το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής βάσει του εθνικού δικαίου σε περιπτώσεις παραβίασης των εν λόγω δικαιωμάτων αφήνοντας στη διακριτική ευχέρεια των κρατών μελών την επιλογή του κατάλληλου ενδίκου μέσου. Παρόμοια σαφής υποχρέωση αποτελεσματικής προσφυγής καθιερώνει και ο Χάρτης στο άρθρο 47. Εν προκειμένω, όπως παρατηρήθηκε και αναφορικά με την Οδηγία 2013/48/ΕΕ, ισχύει ότι η κατ' αυτό τον τρόπο κατοχύρωση των ενδίκων μέσων στην Οδηγία είναι ανεπαρκής¹¹².

Η παρούσα Οδηγία είναι ιδιαίτερα σύντομη και λιτή, με μόνο 33 αιτιολογικές σκέψεις, αφήνοντας ευρεία διακριτική ευχέρεια στα Κράτη Μέλη για την ενσωμάτωσή της σε εθνικό επίπεδο. Η προστιθέμενη αξία της Οδηγίας έγκειται, ιδίως, στην παροχή νομικής βοήθειας ήδη από τα αρχικά στάδια της ποινικής διαδικασίας, ενώ στο προστατευτικό πεδίο εφαρμογής της περιλαμβάνει και τον διωκόμενο για την τέλεση πλημμελήματος.

III. Ο θεσμός της νομικής βοήθειας στην ελληνική έννομη τάξη πριν την ενσωμάτωση της Οδηγίας

Στην ελληνική έννομη τάξη υφίστανται διάσπαρτες διατάξεις αναφορικά με την υποχρέωση διορισμού συνηγόρου με ταυτόχρονη απαλλαγή καταβολής της δικηγορικής αμοιβής. Παρατηρείται η λανθασμένη χρήση του όρου «αυτεπαγγέλτως διοριζόμενου συνηγόρου» σε όλες τις περιπτώσεις χωρίς να γίνεται ακριβή διάκριση αυτού και του όρου «νομική αρωγή»¹¹³. Με αφορμή την καταδίκη της Ελλάδος από το ΕΔΔΑ στην υπόθεση Twalib (1998) ρυθμίστηκε για πρώτη φορά ο θεσμός της νομικής βοήθειας στο πλαίσιο της ποινικής διαδικασίας με την εισαγωγή του άρθρου 96Α ΚΠΔ με το άρθρο 17 Ν. 2721/1999¹¹⁴ προβλέποντας την κατάρτιση πίνακα δικηγόρων προς διορισμό για άτομα με οικονομικές δυσχέρειες. Ένα χρόνο αργότερα, το ΕΔΔΑ έμελλε να καταδικάσει για δεύτερη φορά τη

¹¹¹ Βλέπε και αιτιολογική σκέψη 17.

¹¹² Αρβανίτης Δ., Τα δικαιώματα πρόσβασης σε συνήγορο και νομικής βοήθειας στην ΕΕ, Η ΠΟΙΝΙΚΗ ΔΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ Τάσεις και προκλήσεις, 15-16 Μαρτίου 2019, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 86 και υποσημείωση 102.

¹¹³ Ο όρος «ευεργέτημα πενίας» είναι ευρύτερος, όπως προκύπτει κι από την διάταξη 199 ΚΠολΔ όπου ορίζεται ότι συμπεριλαμβάνει την απαλλαγή από την δικηγορική αμοιβή και από τα δικαστικά έξοδα.

¹¹⁴ Βούλγαρης Δ., Ο θεσμός της “νομικής βοήθειας” (legal aid) κατά την ελληνική και ευρωπαϊκή δικαιοταξία, Πονικά Χρονικά, τόμος 2016, σελ. 567 επ.

Χώρα λόγω αδυναμίας παροχής νομικής αδυναμίας σε άπορο αλλοδαπό κατά τη διαδικασία αναίρεσης ενώπιον του Αρείου Πάγου¹¹⁵. Αποτέλεσμα της άνω καταδίκης¹¹⁶ καθώς και η υποχρέωση ενσωμάτωσης της Οδηγίας 2002/8/ΕΚ ήταν η κατάργηση του άρθρου 96Α ΚΠΔ και η εισαγωγή του Νόμου 3226/2004 «Παροχή νομικής βοήθειας σε πολίτες χαμηλού εισοδήματος και άλλες διατάξεις» - συνιστά έως και σήμερα το βασικό εθνικό νομοθετικό εργαλείο παροχής νομικής βοήθειας σε υποθέσεις ποινικού, αστικού και εμπορικού χαρακτήρα. Ο τελευταίος τροποποιήθηκε προσφάτως με τον Νόμο 4689/2020 ενσωματώνοντας την Οδηγία 2016/ 1919/ ΕΕ και με τον Νόμο 4842/ 2021 που περιλαμβάνει διάταξη αναφορικά με την εκκαθάριση και την καταβαλλόμενη στους δικαιούχους συνηγόρους αποζημίωση.

Έως πρότινος, η παροχή νομικής βοήθειας υπό το πρίσμα του Νόμου 3226/ 2004 προβλεπόταν μόνο για Έλληνες υπηκόους και πολίτες ή κατοίκους κρατών-μέλους της Ε.Ε¹¹⁷. Εξαίρεση, το άρθρο 6(2)(β) που όριζε «Σε περίπτωση αίτησης αναίρεσης ή επανάλληψης διαδικασίας που αφορά κακούργημα δεν απαιτείται να συντρέχουν οι όροι της πρώτης παραγράφου του άρθρου 1 για νόμιμη κατοικία ή διαμονή». Το κριτήριο του χαμηλού εισοδήματος καθορίζεται από το ετήσιο οικογενειακό εισόδημα, το οποίο δεν πρέπει να υπερβαίνει τα δύο τρίτα των κατώτατων ετήσιων ατομικών αποδοχών που προβλέπει η Εθνική Γενική Συλλογική Σύμβαση Εργασίας. Το αντικειμενικό και σταθερό οικονομικό κριτήριο δεν λάμβανε υπόψη τις ιδιαιτερότητες και την πολυπλοκότητα της εκάστοτε περίπτωσης όπως και την κατ' ουσία πραγματική κατάσταση του αιτούντος¹¹⁸.

Αναφορικά με το πεδίο εφαρμογής, η νομική αρωγή παρέχεται στην προδικασία αποκλειστικά και μόνο στην κύρια ανάκριση επί κακουργημάτων¹¹⁹, στην επί ακροατηρίω διαδικασία σε πρώτο βαθμό σε κάθε περίπτωση κακουργήματος ενώ περί πλημμελημάτων μόνο αδικήματα αρμοδιότητας Τριμελούς Πλημμελειοδικείου με ποινή φυλάκισης τουλάχιστον έξι ετών¹²⁰, και σε δεύτερο βαθμό ενώπιον του Μικτού Ορκωτού Εφετείου, του Πενταμελούς Εφετείου και του Τριμελούς Εφετείου Πλημμελημάτων υπό την προϋπόθεση

¹¹⁵ ΕΔΔΑ, Biba κατά Ελλάδος, απόφαση της 26.9.2000, αριθμ. αιτ. 33170/96, σημ. 23 επ.

¹¹⁶ Αφορμή αυτής ήταν και η εγκύκλιος 9 της Εισαγγελίας του Αρείου Πάγου στις 28.12.2000 αναφορικά με την επέκταση του δικαιώματος του άρθρου 96Α ΚΠΔ σε όλες τις φάσεις της ποινικής διαδικασίας. Διαθέσιμη στην ιστοσελίδα: Εγκύκλιος 09/2000 - Εισαγγελία Αρείου Πάγου (eisap.gr).

¹¹⁷ Κάτοικοι τρίτης χώρας ή ανιθαγενείς ήταν δικαιούχοι εφόσον είχαν μόνιμη ή συνήθη κατοικία/ διαμονή σε χώρα μέλος της ΕΕ.

¹¹⁸ Βούλγαρης, ό.π.

¹¹⁹ Άρθρο 7, παράγραφος 2, στ. α του Νόμου 3226/ 2004.

¹²⁰ Άρθρο 7, παράγραφος 2, στ. α - β του Νόμου 3226/ 2004.

επιβολής ποινής τουλάχιστον 6 μηνών¹²¹. Τέλος, παροχή νομικής βοήθειας προβλέπεται και για το ένδικο μέσο της αναίρεσης κατά αποφάσεων όλων των ανωτέρω δικαστηρίων, εφόσον όμως έχει επιβληθεί ποινή στερητική της ελευθερίας τουλάχιστον ενός έτους, όπως και για την άσκηση αίτησης επανάληψης της διαδικασίας σε περιπτώσεις επιβληθείσας ποινής τουλάχιστον 6 ετών¹²². Από τις άνω διατάξεις παρατηρείται ότι υπό το πρίσμα του παλαιού Ν. 3226/ 04 δεν προβλεπόταν δωρεάν διορισμός συνηγόρου κατά το στάδιο της προανάκρισης και της προκαταρκτικής εξέτασης, ούτε στην ενδιάμεση διαδικασία (ενώπιον των δικαστικών συμβουλίων). Περαιτέρω, σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 6(2), επί ενεργοποίησης του άρθρου 100(3) παλαιός ΚΠΔ (απολογία ενώπιον του Ανακριτή) και 200(1)(β) παλαιός ΚΠΔ (εισαγωγή του κατηγορουμένου σε ψυχιατρείο), ο διορισμός του συνηγόρου γινόταν κατά τα προβλεπόμενα των διατάξεων χωρίς την ανάγκη τήρησης των άρθρων του Ν. 3226/ 2004. Αξιοσημείωτη είναι η απόφαση του ΑΠ 944/ 2005 με την οποία επιχειρήθηκε μια ευρεία επέκταση του θεσμού της νομικής αρωγής πέραν του Ν. 3226/2004 με επίκληση την ευθεία εφαρμογή της διάταξης 6(3)(γ) της ΕΣΔΑ.

Παράλληλα, προβληματική ως αντίθετη στο άρθρο 6(3)(γ) της ΕΣΔΑ ήταν και η ρύθμιση περί υποχρέωσης αποδοχής εκ μέρους του κατηγορουμένου του διορισθέντος συνηγόρου (άρθρο 7 παρ. 5) χωρίς τη δυνατότητα αιτήσεως νέου διορισμού ή παύσης του υφιστάμενου. Ο θεσμός της δωρεάν νομικής συνδρομής υπό το παλαιό καθεστώς δεν διασφάλιζε την ουσιαστική και αποτελεσματική άσκηση του δικαιώματος παράστασης με συνήγορο καθώς μεταξύ άλλων υφίσταντο έλλειψη μηχανισμού αξιολόγησης και ελέγχου των διοριστέων δικηγόρων και θεσμικού πλαισίου αναφορικά με την ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών. Άλλωστε και το ΕΔΔΑ έχει επισημάνει την υποχρέωση του Κράτους να μην αρκестεί σε έναν τυπικό διορισμό συνηγόρου αλλά να εξασφαλίσει τις προϋποθέσεις για ουσιαστική και αποτελεσματική υπεράσπιση, ειδάλλως είναι αντίθετο και ως προς την αρχή της δίκαιης δίκης¹²³.

Στον νέο Κώδικα Ποινικής Δικονομίας (εν συντομία ΚΠΔ) κατοχυρώνεται ρητά, χωρίς να θεσπίζονται προϋποθέσεις όπως οικονομικά κριτήρια, στο άρθρο 91 το δικαίωμα δωρεάν νομικής συνδρομής (*«Ο ύποπτος ή ο κατηγορούμενος έχουν δικαίωμα δωρεάν νομικής βοήθειας, το οποίο περιλαμβάνει παροχή νομικών συμβουλών και νομική αρωγή και εκπροσώπησή τους ενώπιον του δικαστηρίου, σύμφωνα με όσα ορίζονται σε σχετικές*

¹²¹ Άρθρο 7, παράγραφος 2, στ. γ του Νόμου 3226/ 2004.

¹²² Άρθρο 7, παραγράφος 2, στ. δ -ε του Νόμου 3226/ 2004.

¹²³ ΕΔΔΑ, Airey κατά Ιρλανδίας, αριθμ. αιτ. 6289/73, απόφαση της 9.10.1979, σκ. 25.

διατάξεις») με παραπομπή σε άλλες διατάξεις του ΚΠΔ και νομοθετικά κείμενα όπως ο Ν. 3226/ 2004, και δη τα άρθρα 6-7 του τροποποιημένου - όπως θα δούμε αμέσως παρακάτω - Νόμου. Ως προς τον εκζητούμενο βάσει ΕΕΣ έως και σήμερα εφαρμόζεται η διάταξη του άρθρου 448§1 ΚΠΔ σε συνδυασμό με το άρθρο 436§2 ΚΠΔ.

IV. Η ενσωμάτωση της Οδηγίας στην ελληνική έννομη τάξη

Ο Νόμος 4689/ 2020 ήρθε να ενσωματώσει με τα άρθρα 41-45 την Οδηγία 2016/ 1919¹²⁴ και να βελτιώσει την ελληνική δικαιοταξία τροποποιώντας το βασικό εθνικό νομοθέτημα περί δωρεάν νομικής αρωγής, ήτοι τον Ν. 3226/ 2004. Αξίζει να επισημανθεί ότι η Οδηγία ενσωματώθηκε στις 27 Μαΐου 2020, ύστερα από κίνηση της διαδικασίας επί παραβάσει δυνάμει του άρθρου 258 ΣΛΕΕ κατά Ελλάδος λόγω μη συμμόρφωσης της τελευταίας με την υποχρέωση ενσωμάτωσης των κοινοτικών Οδηγιών εντός δήλης προθεσμίας. Εν συντομία παρατίθενται παρακάτω τα άρθρα του Ν. 4689/ 2020 κατ' αντιστοιχία με εκείνα της Οδηγίας:

- άρθρο 41: Δικαιούχοι νομικής βοήθειας (άρθρο 1 της Οδηγίας)
- άρθρο 42: Αίτηση για παροχή νομικής βοήθειας και αυτεπάγγελτος διορισμός συνηγόρου (άρθρα 1 και 2 της Οδηγίας)
- άρθρο 43: Διορισμός δικηγόρου ή συνηγόρου νομικής βοήθειας (άρθρο 7 παρ. 1-3 της Οδηγίας)
- άρθρο 44: Καταλογισμός δαπανών σε περίπτωση παροχής νομικής βοήθειας με αναληθή στοιχεία (άρθρο 4 παρ. 2, 3 και άρθρο 5 παρ. 3 της Οδηγίας)
- άρθρο 45: Διαδικασία παροχής νομικής βοήθειας σε ποινικές υποθέσεις (άρθρα 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 και 9 της Οδηγίας)

Πλέον με την προσθήκη της παραγράφου 4 στο άρθρο 1 του Ν. 3226/ 2004 ορίζεται ρητά ότι ειδικά για τη νομική βοήθεια σε υπόπτους, κατηγορουμένους ή εκζητούμενους και σε παρισταμένους προς υποστήριξη της κατηγορίας ισχύουν οι προβλέψεις του άρθρου 6 του νόμου, όπως αυτό αντικαθίσταται. Ως αποτέλεσμα, τα εισοδηματικά κριτήρια του ισχύοντος άρθρου 1 να εφαρμόζονται πλέον αποκλειστικά για τη νομική βοήθεια σε υποθέσεις αστικού και εμπορικού δικαίου, ενώ για τις υποθέσεις ποινικού δικαίου ισχύει η ειδική ρύθμιση του

¹²⁴ Όπως αναπτύχθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, η Οδηγία προβλέπει το δικαίωμα σε νομική βοήθεια ανεξαρτήτως ιθαγένειας ή εθνικότητας υπό την προϋπόθεση της οικονομικής δυσχέρειας για καταβολή δικηγορικής αμοιβής (άρθρα 1 και 4 Οδηγίας 2016/1919/ΕΕ). Συνεπώς, σε αντίθεση με τον Ν. 3226/2004, εφαρμόζεται ανεξαρτήτως μόνιμης κατοικίας ή διαμονής στην ΕΕ.

(νέου) άρθρου 6. Ειδικότερα, δεν υφίσταται πλέον το κριτήριο της διαμονής ή κατοικίας στην ΕΕ προκειμένου κάποιος να κριθεί δικαιούχος εφόσον το μέσο ετήσιο ατομικό ή οικογενειακό, κατά περίπτωση, φορολογητέο εισόδημα των τριών (3) τελευταίων ετών από κάθε πηγή δεν υπερβαίνει (i) για άγαμο το ποσό των έξι χιλιάδων (6.000) ευρώ, προσαυξανόμενου του ανωτέρου ποσού κατά χίλια (1.000) ευρώ για κάθε προστατευόμενο τέκνο και μέχρι τέσσερα (4) τέκνα, (ii) για έγγαμο ή μέρος συμφώνου συμβίωσης το ποσό των δέκα χιλιάδων (10.000) ευρώ, προσαυξανόμενου του ανωτέρου ποσού κατά χίλια (1.000) ευρώ για κάθε προστατευόμενο τέκνο και μέχρι τέσσερα (4) τέκνα¹²⁵. Αξιοσημείωτη είναι μια πρόσφατη εξέλιξη στην ελληνική πραγματικότητα και δη η επέκταση της δωρεάν νομικής βοήθειας, χωρίς εισοδηματικά κριτήρια, σε πολίτες με αναπηρία άνω του 67% με στόχο την άμεση και αποτελεσματική πρόσβασή τους στη Δικαιοσύνη, με διάταξη στο σχέδιο νόμου του Υπουργείου Δικαιοσύνης που κατατέθηκε προς ψήφιση στη Βουλή “Αρχή της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως αναπηρίας ή χρόνιας πάθησης, επικαιροποίηση της ορολογίας του Αστικού Κώδικα, του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, του Ποινικού Κώδικα, του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, του Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας, του Κώδικα Συμβολαιογράφων και του ν.4478/2017, για την εναρμόνισή της με τη Σύμβαση για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία που κυρώθηκε με τον ν.4074/2012 και λοιπές διατάξεις για τη διευκόλυνση της πρόσβασης στη Δικαιοσύνη των ατόμων με αναπηρία”.

Με την ενσωμάτωση της Οδηγίας στην ελληνική δικαιοταξία διευρύνεται το περιοριστικό έως σήμερα πεδίο εφαρμογής του Ν. 3226/ 2004 παρέχοντας το δικαίωμα σε νομική βοήθεια ήδη από το στάδιο της προκαταρκτικής εξέτασης, της προανάκρισης του άρθρου 245 παρ. 2 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, της προανάκρισης και της κυρίας ανάκρισης εφόσον πρόκειται για αδίκημα με επιβληθείσα στερητική της ελευθερίας ποινής τουλάχιστον δύο (2) ετών και καλείται για παροχή εξηγήσεων ή απολογία ή διενεργείται ανακριτική πράξη, κατά την οποία δικαιούται να παρίσταται ο ίδιος ή/και ο συνήγορος, όπως μεταξύ άλλων και κατά τη: i) διέλευση προσώπων για αναγνώριση, ii) κατ’ αντιπαράσταση εξέταση ή iii) αναπαράσταση του εγκλήματος, γ) στο στάδιο της κυρίας διαδικασίας σε πρώτο βαθμό, η εκδίκαση αφορά αδίκημα για το οποίο προβλέπεται ποινή στέρησης της ελευθερίας με ανώτατο όριο άνω των δύο (2) ετών, κατά το στάδιο άσκησης ενδίκου βοηθήματος ή ενδίκου μέσου για αδίκημα με ποινή στέρησης της ελευθερίας άνω των δύο (2) ετών ή εφόσον έχει ήδη καταδικαστεί με στερητική της ελευθερίας ποινή τουλάχιστον έξι (6) μηνών, καθώς και

¹²⁵ Αποκλειστικά αρμόδιος να διορίσει συνήγορο στον κατηγορούμενο, εφόσον στο πρόσωπό του πληρούνται οι οικονομικές προϋποθέσεις του άρθρου 1 Ν. 3226/2004, είναι ο πρωτοδίκης του τόπου στον οποίο εκκρεμεί η υπόθεση (ΑΠ 387/2022).

στην περίπτωση ασκήσεως ενδίκου μέσου κατά αθωωτικής απόφασης για αδίκημα με επιβληθείσα ποινή δύο ετών. Επιπλέον, λαμβάνοντας υπόψη το διασυννοριακό χαρακτήρα των διατάξεων περί εκτέλεσης Ευρωπαϊκού Εντάλματος Σύλληψης της Οδηγίας προβλέπεται ρητά ο διορισμός συνηγόρου εφόσον πληρούνται τα οικονομικά κριτήρια από τη στιγμή της σύλληψης του εκζητουμένου έως και την στιγμή τελεσιδικίας της απόφασης για τη μη έκδοσή του εκζητουμένου. Δικαιούχοι νομικής βοήθειας είναι και τα θύματα των εγκληματικών πράξεων που προβλέπονται στα άρθρα 187Α, 187Β, 323Α, 324, 339, 342, 348 παρ. 2 εδάφιο πρώτο, 348Α, 351Α Π.Κ. και στα άρθρα 29 παρ. 5 και 6 και 30 του ν. 4251/2014, καθώς και τα ανήλικα θύματα των πράξεων που προβλέπονται στα άρθρα 336, 338, 343, 345, 348, 348Β, 348Γ και 349 Π.Κ.

Προβλέπεται, επιπρόσθετα, ότι η διαδικασία του άρθρου 2 του Ν. 3226/ 2004 δεν θα εφαρμόζεται στις περιπτώσεις που ο ΚΠΔ προβλέπει τον αυτεπάγγελτο διορισμό συνηγόρου, ενώ παράλληλα γίνεται μια προσπάθεια να εξασφαλιστεί η ουσιαστική και αποτελεσματική υπεράσπιση λαμβάνοντας μέτρα αναφορικά με την ποιότητα της παρεχόμενης νομικής συνδρομής όπως το δικαίωμα εγγραφής δικηγόρων στην κατάσταση συνηγόρων νομικής βοήθειας εφόσον έχουν τουλάχιστον πέντε (5) παραστάσεις ως συνήγοροι υπεράσπισης ή παράστασης για την υποστήριξη της κατηγορίας¹²⁶ (άρθρο 3 παράγραφος 3 Ν. 3226/ 2004), η σύνταξη μηνιαίας έκθεσης αναφορικά με τους διορισθέντες δικηγόρους με σκοπό την παρακολούθηση της διαδικασίας (άρθρο 3 παράγραφος 4), η υποχρεωτική διοργάνωση ετήσιων εκπαιδευτικών σεμιναρίων (άρθρο 3 παράγραφος 7). Βέβαια, τα αναφερθέντα μέτρα για τη διασφάλιση της αποτελεσματικής και ποιοτικής υπεράσπισης δεν έχουν ενσωματωθεί μέχρι στιγμή στον εθνικό ποινικό κώδικα. Με το υφιστάμενο σύστημα παροχής νομικής βοήθειας, ο δικηγόρος ελέγχεται μόνο ως προς τον αριθμό των παραστάσεων που κάνει, προκειμένου να μην υπερβαίνει το ποσό των 15.000€ ετησίως, όπως ορίζει ο νόμος. Κατά τα λοιπά, ελλείπει πλήρως ο οποιοσδήποτε μηχανισμός ελέγχου και εποπτείας του συστήματος δωρεάν παροχής νομικής βοήθειας, ιδίως δε αναφορικά με την ποιότητα και την επάρκεια των παρεχόμενων υπηρεσιών. Μολονότι αξιολογείται θετικώς η τροποποίηση του υφιστάμενου νομικού πλαισίου του θεσμού της νομικής συνδρομής στην Ελλάδα με την ενσωμάτωση της Οδηγίας, η ελληνική πρακτική κωλυσιεργεί την κατ' ουσία συμμόρφωση της Χώρας με τις ενωσιακές επιταγές. Στατιστικά στοιχεία επιβεβαιώνουν την απουσία

¹²⁶ Ενόψει πλέον της διεύρυνσης του πεδίου εφαρμογής της νομικής βοήθειας, προβλέπονται, για τους Δικηγορικούς Συλλόγους, των οποίων τα μέλη είναι άνω των πενήντα (50), δύο (2) καταστάσεις, εκ των οποίων η μια αφορά στις περιπτώσεις αυτοφώρων εγκλημάτων και επειγουσών ανακριτικών πράξεων, ενώ η άλλη στις λοιπές ποινικές διαδικασίες (αιτιολογική σκέψη επί του άρθρου 43 του Ν. 4689/ 2020).

επαρκούς προετοιμασίας του διορισθέντος συνηγόρου, τη μη παροχή της δικογραφίας εκτός του δικαστικού χώρου προς μελέτη και την αδιαφορία των συνηγόρων καθώς σε ποσοστό 66,7% δεν υποβάλλουν αίτημα διακοπής για προετοιμασία¹²⁷. Επιπλέον, οι καθυστερήσεις ως προς την εκκαθάριση των αιτήσεων και την καταβολή της αποζημίωσης στους διορισθέντες δικηγόρους δεν παρέχουν κίνητρο προς τους τελευταίους για την ανάληψη και την παροχή ποιοτικών υπηρεσιών¹²⁸.

¹²⁷ Παρατηρητήριο για τη Νομική Βοήθεια, Συμπεράσματα και Προτάσεις για την παροχή νομικής βοήθειας σε ποινικές υποθέσεις, διαθέσιμο σε μορφή pdf: https://legalaidwatch.gr/wp-content/uploads/2022/06/Sumperasmata_k_Protaseis_F.pdf. Το Έργο «Παρατηρητήριο για τη Νομική Βοήθεια» υλοποιείται στο πλαίσιο του προγράμματος Active citizens fund, με φορέα υλοποίησης την Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου.

¹²⁸ Αξίζει να τονισθεί ότι καταβάλλονται προσπάθειες για την επίλυση του ζητήματος των αποζημιώσεων, βλ. Με τροπολογία – προσθήκη του Υπουργείου Δικαιοσύνης στο σχέδιο νόμου με τίτλο «Διεθνής Εμπορική Διαιτησία, ρυθμίσεις για τη λειτουργία του Ελεγκτικού Συνεδρίου και λοιπές επείγουσες διατάξεις του Υπουργείου Δικαιοσύνης», προβλέπεται η εκκαθάριση και πληρωμή των αποζημιώσεων δικηγόρων νομικής βοήθειας που προκύπτουν από ειδικά γραμμάτια που έχουν εκδοθεί από 1.1.2019 έως 31.12.2022. Διαθέσιμο σε μορφή pdf: <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/bbb19498-1ec8-431f-82e6-023bb91713a9/12201144.pdf>.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Από την ανάλυση που προηγήθηκε κατέστη σαφές ότι η Ένωση απέκτησε τελικά την ευκαιρία να προσεγγίσει μέσω του Οδικού Χάρτη ένα ευαίσθητο τομέα των διαδικαστικών δικαιωμάτων έχοντας ως πηγή έμπνευσης σε κάθε της βήμα την ΕΣΔΑ. Το δικαίωμα νομικής συνδρομής, που αναλύθηκε και διεξοδικά, αποτελεί ουσιαστική εγγύηση στην ποινική διαδικασία, η οποία επιτρέπει την άσκηση άλλων δικαιωμάτων δίκαιης δίκης, ιδίως του δικαιώματος σε δικηγόρο. Η παρουσία του δικηγόρου στα αρχικά στάδια της ποινικής διαδικασίας λειτουργεί ως "πύλη" για άλλα δικαιώματα και συμβάλλει στην πρόληψη της ζημίας του υπεράσπισης του υπόπτου. Η έκδοση της Οδηγίας 2016/ 1919 ΕΕ αξιολογείται ως θετικό βήμα προς τη διασφάλιση των δικαιωμάτων των υπόπτων και κατηγορουμένων, αντανakλώντας μεν δικές τις προβλέψεις και πορίσματα της νομολογίας του ΕΔΔΑ, αλλά βαίνοντας και πέραν αυτής παρέχοντας ένα υψηλότερο επίπεδο προστασίας. Έως και σήμερα δεν υπάρχει νομολογιακό υλικό του ΔΕΕ επί της παρούσης Οδηγίας. Αξιοπρόσεκτη είναι δε η Έκθεση της Επιτροπής¹²⁹ βάσει της οποίας διαπιστώνεται ότι «Σε ορισμένα κράτη μέλη (22), οι εθνικές διατάξεις είναι επομένως ανεπαρκείς για την πλήρη συμμόρφωση...Η αξιολόγηση συμμόρφωσης αποκάλυψε επίσης άλλες ελλείψεις σε 22 κράτη μέλη, ιδίως σε σχέση με την απαίτηση παροχής νομικής συνδρομής χωρίς αδικαιολόγητη καθυστέρηση, και το αργότερο πριν από την ανάκριση ή πριν από τη διενέργεια πράξεων έρευνας ή συγκέντρωσης αποδεικτικών στοιχείων. Αυτή η μη συμμόρφωση με όλες τις διατάξεις της οδηγίας επηρεάζει αρνητικά την αποτελεσματικότητα των δικαιωμάτων που απορρέουν από την οδηγία». Στην ελληνική έννομη τάξη το παρόν δικαίωμα δεν ήταν άγνωστο, όμως υπήρχαν κατακερματισμένες διατάξεις¹³⁰. Ευχής έργο αποτελεί η επί της ουσίας συμμόρφωση με τις ενωσιακές επιταγές, γεγονός το οποίο απομένει να αποδειχθεί στην πράξη.

¹²⁹ COM (2023) 44 FINAL, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=COM:2023:44:FIN>.

¹³⁰ European Union Agency for Fundamental Rights, Rights in practice: access to a lawyer and procedural rights in criminal and European arrest warrant proceedings, 2019, σελ. 67, χαρακτηριστικά για την Ελλάδα μέλος φορέα παρακολούθησης αναφέρει: I want to add that this is a system which functions based on bureaucracy without any care for specialised legal aid, because not all cases are the same, and without any assessment as to the level and effectiveness of services provided by lawyers; this system is not performing well. Because the lawyers appointed are not always the best for providing this particular type of defence and because of the extended bureaucracy and the big delays in payment of lawyers who accept to undertake such cases so there is no incentive for lawyers who are more acclaimed, etc.; they have no reason to undertake such cases. But most of all, I repeat, there is no evaluation over the work that is being done on a case in which legal aid is provided and therefore there is no way to exclude specific lawyers from future cases if they are found to perform poorly.”, [Rights in practice: access to a lawyer and procedural rights in criminal and European arrest warrant proceedings \(europa.eu\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=COM:2023:44:FIN).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

S. Alegre, M. Leaf, Mutual Recognition in European Judicial Cooperation: A step too far too soon? Case study-the European Arrest Warrant, European Law Journal, Vol. 10, No. 2, March 2004.

F.H. Avdic, “The erosion of the Salduz doctrine in the cases of IBRAHIM AND OTHERS V. THE UNITED KINGDOM and BEUZE V. BELGIUM, JCCL, November 2021.

D. Brodowski, European Criminal Justice-From Mutual Recognition to Coherence, σε: 20 Year Anniversary of the Tampere Programme Europeanisation Dynamics of the EU Area of Freedom, Security and Justice, European University Institute, Italy 2019.

S. Cras, L. De Matteis, The Directive on the Right to Information, Genesis and short Description, Eucrim 1/2013.

P. Eechkoot, The EU Charter of Fundamental Rights and the Federal question, Common Market Law Review, Volume 39, Issue 5, 2002.

A. Flynn, J. Hodgson, J. McCulloch and B. Naylor, Legal Aid and the Right to a Fair Trial: A Question of Human Rights, 40 (1) Melbourne University Law Review, 2016.

D. Giannouloupoulos, Improperly Obtained Evidence in Anglo-American and Continental Law, Hart Publishing 2019.

F. Gonzalez, Harmonization of Procedural Safeguards of Suspected and Accused Persons, EUCRIM, 2020.

T. Jurczyk, The role of the Court of Justice of the European Union in setting European Union standards of protection of fundamental rights, Wroclaw University, 2015.

A. Kerem, Monitoring Report, Implementation of the judgement of Salduz/ Turkey, 2013.

L. Klimek, *Mutual Recognition of Judicial Decisions in European Criminal Law*, Springer, 2017.

V. Mitsilegas, *The Principle of Mutual Recognition in European Criminal Law*, σε: *Η Ποινική Δικονομία της Ευρωπαϊκής Ένωσης Τάσεις και Προκλήσεις*, 8ο Συνέδριο Ένωσης Ελλήνων Ποινικολόγων, Νομική Βιβλιοθήκη 2020.

V. Murschetz, *The future of Criminal Law within the European Union - UNION LAW OR COMMUNITY LAW COMPETENCE?*, *Victoria University of Wellington Law Review*, Vol. 38, No. 1, March 2007.

K. Nikolaidis, G. Shaffer, *Transnational Mutual Recognition Regimes: Governance without Global Government*, *Law and Contemporary Problems*, 2005.

C. Perinaud, *Legal aid in criminal proceedings: will the European Parliament improve the Council's "general approach" ?*, 2015.

Report, *European Union Agency for Fundamental Rights, Rights in practice: access to a lawyer and procedural rights in criminal and European arrest warrant proceedings*, 2019.

M. Rozmus, I. Topa, M. Walczak, *Harmonization of criminal law in the EU legislation - the current status and the impact of the Treaty of Lisbon*, 2010.

D. Ryland, *The Charter of Fundamental Rights of the European Union: Questions, Problems and Perspectives*, 2005.

V. Scalia, *Protection of Fundamental Rights and Criminal Law*, *eu crim*, 2015, issue 3.

L. Van Puyenbroeck, and G. Vermeulen, *Towards minimum procedural guarantees for the defence in criminal proceedings in the EU*, *International and Comparative Law Quarterly*, 60(4), Cambridge Journals, 2011.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ

Γ. Αργυρός, Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Εσωτερικής Αγοράς: Οι Θεμελιώδεις Οικονομικές Ελευθερίες, Αθήνα 2015.

Δ. Βούλγαρης, Ο θεσμός της “νομικής βοήθειας” (legal aid) κατά την ελληνική και ευρωπαϊκή δικαιοταξία, Ποινικά Χρονικά, τόμος 2016.

Ι. Κτενίδης, Τα ελληνικά δικαστήρια και το Δίκαιο του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Αρμενόπουλος, Σεπτέμβριος 2020, Τεύχος 9.

Ε. Σαχπεκίδου και Χ. Ταγαράς, Κατ’ άρθρο ερμηνεία του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Νομική Βιβλιοθήκη, 2020.

Λ. Σισιλιάνος, Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Ερμηνεία κατ’ άρθρο, Νομική Βιβλιοθήκη, 2η έκδοση, 2017.

Ό. Τσόλκα, σε: Ό. Τσόλκα/Δ. Αρβανίτης, Εισαγωγικές Παρατηρήσεις Άρθρα 1-13 Ν. 4489/2017, Ειδικοί Ποινικοί Νόμοι, Ευρωπαϊκή Εντολή Έρευνας (Ι), Επιμ. Σ. Παύλου/ Θ. Σάμιος, Π. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 2021.

Ό. Τσόλκα, Αμοιβαία αναγνώριση ποινικών αποφάσεων και προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων εντός του «χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης» της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Ποινικά Χρονικά, 2018.

Ό. Τσόλκα, Το τεκμήριο αθωότητας και η συμμετοχή του κατηγορουμένου στην ποινική διαδικασία: Επί της Οδηγίας 2016/343/ΕΕ και του εσωτερικού νόμου ενσωμάτωσης (Κεφάλαιο Β’ Ν. 4596/2019), Η Ποινική Δικονομία της Ευρωπαϊκής Ένωσης Τάσεις και Προκλήσεις, 8ο Συνέδριο Ένωσης Ελλήνων Ποινικολόγων, Νομική Βιβλιοθήκη 2020.

Ό. Τσόλκα, άρθρο 48 παρ. 2, πλαγ. 35, σε: Ε. Σαχπεκίδου/Χ. Ταγαράς, Κατ’ άρθρο ερμηνεία του Χάρτη των Θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2020.